

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет соціальних наук та соціальних технологій
Кафедра соціології

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь — магістр

на тему: **«ПРАКТИКИ ПАМ'ЯТАННЯ ПОЛЕГЛИХ У ВІЙНІ РОСІЇ ПРОТИ
УКРАЇНИ МОГИЛЯНЦІВ В НАУКМА»**

Виконала: студентка 2-го року навчання
Спеціальності С5 Соціологія
Михайленко Марія Романівна
Наукова керівниця: Прохорова А.А.,
к. соц. н., старша викладачка

Рецензентка: Осипчук А.Д., к. соц. н.,
доцентка кафедри соціології НаУКМА

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____

Секретар/ка ЕК: _____

«__» _____ 2026 р.

Київ – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЯВИЩ ПАМ'ЯТІ ТА ПАМ'ЯТАННЯ.....	6
1.1. Понятійно-категоріальний апарат дослідження пам'ятання.....	6
1.2. Теоретичні підходи до дослідження пам'яті та пам'ятання.....	13
1.3. Систематизація результатів дослідження вшанування полеглих у війні Росії проти України.....	24
РОЗДІЛ 2. ПАМ'ЯТАННЯ ЗАГИБЛИХ МОГИЛЯНЦІВ В НАУКМА.....	34
2.1. Методологія дослідження практик пам'ятання полеглих могилянців.....	34
2.2 Практики пам'ятання полеглих: соціальна дія через призму низових ініціатив НаУКМА.....	42
2.3 Практики пам'ятання полеглих: діяльність робочої групи з розробки політики пам'яті в НаУКМА.....	56
2.4 Експертна оптика в роботі з практиками пам'ятання.....	62
ВИСНОВКИ.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	78
ДОДАТОК А. ІНФОРМОВАНІ ЗГОДИ.....	83
ДОДАТОК Б. ГАЙДИ ІНТЕРВ'Ю.....	88
ДОДАТОК В. ТАБЛИЦЯ РЕСПОНДЕНТІВ_ОК.....	97
ДОДАТОК Г. ПРИКЛАД ТРАНСКРИБУВАННЯ ІНТЕРВ'Ю.....	99

ВСТУП

Витіснення спогадів, пов'язаних з війною та втратами, є закономірною реакцією на травматичний досвід. Натомість життєвими пріоритетами стають відбудова, відновлення ресурсів та задоволення базових екзистенційних потреб. Разом з тим, емоційна напруга від невідрефлексованого досвіду не зникає, а має здатність до акумуляції та проявлення через психосоматичні розлади та симптоми посттравматичного стресу. Водночас наслідки витіснення спогадів виходять за межі індивідуального досвіду і мають здатність до міжпоколінної трансляції. (Шваліна, 2016).

Практики пам'ятання стають інструментом, що забезпечує легітимізований часопростір для горювання, рефлексії та обміну досвідом. В умовах надмірної інтенсивності подій ці практики виконують функцію локалізації травми. Вони структурують скорботу, уможливлуючи переживання втрати без ризику перманентного перебування у стані горя. Завдяки створенню комеморативного простору, практики пам'ятання дозволяють уникнути тривалого замовчування пережитого.

Дослідники_ці наразі наголошують на відсутності єдиної інституційної стратегії пам'ятання, що створює ризик розмиття зон відповідальності, виникнення конфліктів, поляризації та інструменталізації пам'яті (Слігулашвілі & Белінська, 2025a). Практики пам'ятання в межах НаУКМА мають ознаки тактичного рівня пам'ятання: простежуються ситуативні локальні ініціативи, що відповідають на актуальні запити спільноти, водночас мають ознаки стихійності. Відсутність єдиного стратегічного бачення унеможливорює формування культурної пам'яті спільноти, яка є основою групової ідентичності.

За відсутності стратегічного бачення пам'ятання зусилля розпорошуються, координація ініціатив ускладнюється, що може призвести до дублювання їхньої діяльності. Показовим прикладом стала ситуація з переіменуванням скверу

№3 (розташованим у межах вулиць Костянтинівської, Спаської та Контрактової площі). Паралельно з голосуванням в застосунку «Київ Цифровий» щодо надання скверу імені Євгена Кваскова (активіста, добровольця та випускника Києво-Могилянської академії, який загинув під Бахмутом), з'явилася петиція з пропозицією назвати той самий простір «Сквер Героїв-Могилянців». Наразі жодна з ініціатив не досягла своєї мети.

Наукова проблема дослідження полягає у суперечності між наявністю локальних практик пам'ятання та відсутністю узгодженого стратегічного бачення їх впровадження. Розрив призводить до того, що наявні ініціативи залишаються поодинокими та несистемними. Вивчення пам'ятання як соціальної дії в межах локальної спільноти (на прикладі НаУКМА) дозволить систематизувати бачення та досвід різних акторів, що є необхідним для формування комплексного підходу.

Об'єкт: явище колективного пам'ятання

Предмет: практики пам'ятання загиблих у російсько-українській війні могилянців

Ідея дослідження полягає у визначенні практик пам'ятання полеглих могилянців як форми соціальної дії. Робота спрямована на виокремлення та систематизацію бачення ключовими агентами: локальні ініціативи, внутрішньомогилянські агенти, родичі та близькі полеглих; а також застосування експертної оптики щодо конструювання практик пам'ятання в межах академічного середовища.

Дослідницьке питання

- Як ключові агенти конструюють та реалізують практики пам'ятання полеглих у російсько-українській війні могилянців?

Мета дослідження: з'ясувати підходи до конструювання та реалізації практик пам'ятання полеглих у російсько-українській війні могилянців ключовими агентами.

Завдання:

- Виокремити понятійно-категоріальний апарат дослідження явища пам'ятання;
- Систематизувати теоретичні підходи до вивчення явищ пам'яті та пам'ятання;
- Виокремити характеристики сучасного українського контексту пам'ятання полеглих у війні;
- З'ясувати підходи до конструювання практик пам'ятання через призму діяльності низових ініціатив та робочої групи з розробки політики пам'яті в НаУКМА;
- Систематизувати експертну оптику в роботі з практиками пам'ятання.

Теоретико-методологічною рамку дослідження складають концепції соціальної рамки пам'яті та колективної пам'яті, сформовані Морісом Альбваксом (Maurice Halbwachs), поняття «місця пам'яті» за П'єром Нора (Pierre Nora), підхід Джудіт Батлер (Judith Butler) в осмисленні природи скорботи та оплакування, а також поняття культурної травми Джеффрі Александера (Jeffrey Alexander). Окрім цього, рамка спирається на розмежування культурної та комунікативної пам'яті Яна та Аляйди Ассман (Jan and Aleida Assmann) і процесуальний підхід Джеффрі Оліка та Джойс Роббінса (Jeffrey Olick & Joyce Robbins). Зсув фокусу на діяльнісний вимір забезпечується вивченням пам'яті як соціальної дії та переходу до роботи з явищем пам'ятання за Еммануелем Сіваном і Джеєм Вінтером (Emmanuel Sivan and Jay Winter)

Емпіричною базою дослідження стали результати якісних напівструктурованих інтерв'ю, а саме 2 фокус-групових інтерв'ю з представниками_цями низових ініціатив пам'ятання та представниками_цями робочої групи з розробки політики пам'яті в НаУКМА. Крім того, емпіричну базу доповнили дані, отримані в результаті аналізу 6 експертних інтерв'ю, а також 6 глибинних напівструктурованих інтерв'ю з родинами та близькими полеглих, використаних як вторинні джерела, що були зібрані в межах проєкту «Пам'ять академії».

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЯВИЩ ПАМ'ЯТІ ТА ПАМ'ЯТАННЯ

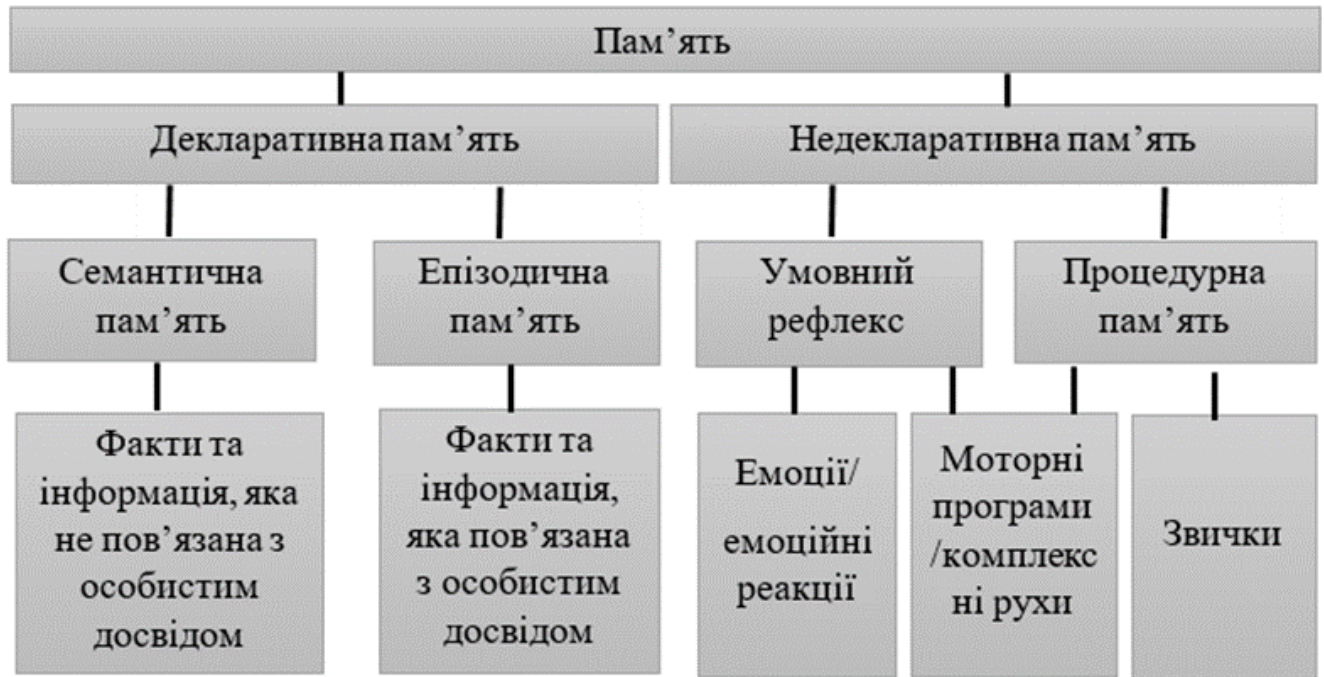
1.1. Понятійно-категоріальний апарат дослідження пам'ятання

У контексті нейробіології пам'ять концептуалізується як здатність зберігати та відтворювати раніше засвоєну інформацію (Stock, Gajsar & Güntürkün, 2016, p.370). Однак дане визначення не є вичерпним, оскільки людський мозок оперує множинними та паралельними системами пам'яті. Базовим розрізненням у цій сфері є поділ на декларативну та недекларативну пам'ять. Недекларативна пам'ять функціонує переважно поза межами свідомого контролю, відповідаючи за емоційні реакції (умовний рефлекс), моторні навички та тілесні звички (процедурна пам'ять). Своєю чергою, декларативна пам'ять є фундаментом для формування усних історій, спогадів та наративів, структурно поділяючись на два типи: семантичну (загальні знання та факти, не прив'язані до конкретного особистого досвіду) та епізодичну (інформація, пов'язана з особистим досвідом індивіда) (Stock, et al., 2016, p.370) (див. табл. 1.1). Розуміння обох видів пам'яті є необхідним підґрунтям для цієї роботи: декларативна пам'ять відповідає за свідоме конструювання сенсів (як самими індивідами, так і групою(групами), до якої(яких) вони належать). Водночас недекларативна пам'ять відіграє роль у відтворенні ритуалів (наприклад, автоматична зупинка під час хвилини мовчання) та тілесному проживанні травматичного досвіду, що є необхідним для комплексного аналізу практик пам'ятання.

Таким чином, узагальнене поняття пам'яті розуміється як здатність зберігати та відтворювати раніше засвоєну інформацію на основі індивідуального чи групового досвіду, як через свідоме пригадування, так і через несвідомі тілесні реакції та автоматизовані дії.

Таблиця 1.1

Типи пам'яті: нейробіологічний контекст

Джерело: Stock, et al., 2016

Перехід від індивідуального нейробіологічного рівня до виміру спільнот та соціальної взаємодії потребує уточнення термінологічного апарату. Першим поняття колективної пам'яті ввів у науковий обіг ввів французький філософ та соціолог Моріс Альбвакс (Maurice Halbwachs) у середині 1920-х рр (Нора, 2014, с.263). Теоретична концепція полягає в обґрунтуванні тези про обумовленість індивідуальної пам'яті колективною (Альбвакс, 1992, як цит. у Кісь, 2010, с.172). Хоча сам автор книги не дає чіткого визначення поняттю колективної пам'яті, він наводить її основні риси: вона обмежена часом життя представників певної групи (Halbwachs, 1980, p.82) та простором їх фізичного середовища (Halbwachs, 1980, p.139). Таким чином, колективна пам'ять є соціально зумовленою та маркованою, а також обумовлює виникнення узагальнених образів, на основі яких формуються

«соціальні рамки», котрі обмежують та впорядковують пам'ять окремих індивідів (Альбвакс, 2005, як цит. у Вольфовська, 2010, с.5). Це узагальнене уявлення про минуле відображає та легітимізує ідентичність групи. Тривалість існування колективної пам'яті визначається зусиллями групи, що спрямовані на її актуалізацію через відповідні комеморативні практики. Зміст цієї пам'яті гнучкий та може змінюватись під впливом нової панівної ідеології (Альбвакс, 1992, як цит. у Кісь, 2010 с.172). Зважаючи на множинність визначень колективної пам'яті та її міждисциплінарний характер (вивчається у психології, соціології, антропології та історії), загальновизнаним розумінням цього явища є форма пам'яті, що виходить за межі індивідуального досвіду та є спільною для певної соціальної групи (Wertsch & Roediger, 2008, p.318).

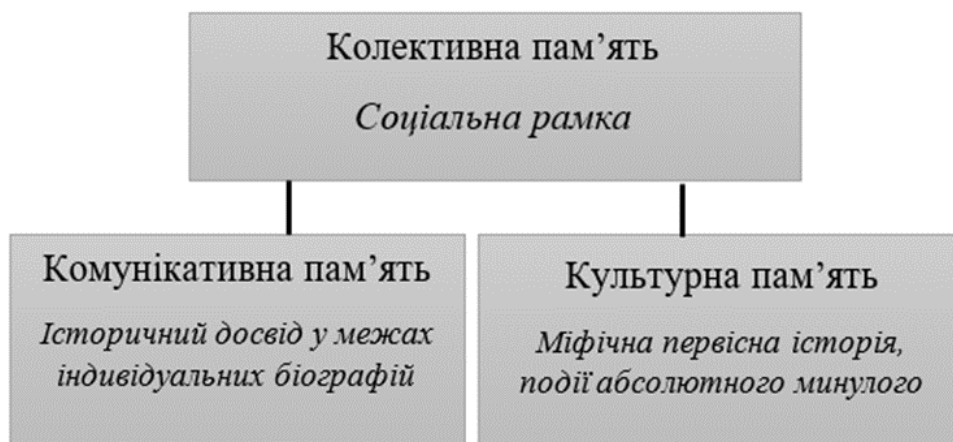
Необхідно зауважити, що розуміння колективної пам'яті як «спільної» (shared) не передбачає уніфікації її змісту. Колективна пам'ять може бути по різному розподілена в межах групи. Згідно з підходом Дж. Верча (James Wertsch) розподіл має три форми: однорідний (спогади є однаковими), комплементарний (спогади різні, однак взаємодоповнюючі) та конкуруючий (спогади різняться та перебувають у суперечності) (Верч, 2002, як цит. у Кісь, 2010 с.172). Таким чином спільність не зводиться виключно до подібності змісту спогадів або засвоєної інформації, а означає визнання в межах групи спільної соціальної рамки: «володіння членами групи подібним набором культурних інструментів, насамперед наративних форм, для осмислення минулого» (Wertsch, et al., 2008, p.324).

В роботах німецьких дослідників Яна та Аляйди Ассман (Jan and Aleida Assmann) було проведено термінологічну диференціацію двох рівнів колективної пам'яті: комунікативного та культурного (Грінченко, 2012, с.11) (див. табл. 1.2). Комунікативна пам'ять охоплює близько трьох поколінь і передається у вигляді усних спогадів (Ассман, 2016, с.22), зміст яких полягає в історичному досвіді індивідуальної біографії (Ассман, 2004, як цит. у Грінченко, 2012 с.13). Своєю

чергою, культурна пам'ять охоплює епохи й спирається на нормативні тексти (Ассман, 2016, с.22). Вона являє собою міфічну первісну історію, яка стабілізує та передає бачення групи самої себе через тексти, зображення, ритуали (Ассман, 2004, як цит. у Грінченко, 2012 с.13).

Таблиця 1.2

Типізація рівнів колективної пам'яті

Джерело: Грінченко, 2012

Крім того, Аляйда Ассман розділяє пам'ять на накопичувальну (архів) та функціональну (канон). Функціональний вимір спирається на ціннісні зв'язки та орієнтацію групи на майбутнє, тоді як накопичувальний зберігає досвід, знання й артефакти, які наразі перебувають поза фокусом суспільної уваги. Ці модуси спогаду є комплементарними, а не полярними. Згодом елементи накопичувальної пам'яті можуть бути актуалізовані та перенесені з пасивного архіву безпосередньо до функціональної пам'яті (Ассман, 2016, с.145).

Коли пам'ять концептуалізується не просто як властивість спільноти, а як активна соціальна дія, ключовим у студіях пам'яті стає поняття «пам'ятання» (також перекладається як «вшанування пам'яті») (remembrance). Саме це поняття є центральним для цієї роботи. Дослідження пам'яті в її соціальному контексті потребує розмежування між «пам'яттю» (memory) як узагальненим внутрішньо когнітивним процесом та «пам'ятанням» (remembrance) як соціальною дією.

Еммануель Сіван та Джей Вінтер (Emmanuel Sivan and Jay Winter) вказують на суперечливість використання поняття «пам'ять» (memory) через його тривіалізацію та застосування для позначення будь-яких аспектів контактування з подіями минулого. Стратегія переходу від використання поняття «пам'яті» до «пам'ятання» пов'язана з необхідністю повернення в дослідження агентності: уточнення акторів, інструментів, часу, місця і способу актуалізації минулого в соціальному просторі: “надавати пріоритет «пам'ятанню» (remembrance) означає наполягати на визначенні суб'єкта дії та дати відповіді на запитання хто вшановує пам'ять, коли, де і як” (Winter, 2006, p.3).

Вибір поняття «пам'ятання» як центральної аналітичної категорії роботи зумовлений дослідницьким фокусом. Оскільки метою є аналіз практик вшанування полеглих у війні, використання терміну «пам'ять» зумовило б зміщення акценту на внутрішні когнітивні процеси індивідів: збереження та відтворення ними інформації. На противагу, «пам'ятання» дозволяє сфокусуватися на соціальній дії: меморіалізації, та комеморації. Саме тому застосування в роботі терміну «пам'ятання» спрямовує оптику на механізми конструювання спільнотою вшанування пам'яті полеглих.

Отже, у межах цього дослідження пам'ятання (вшанування пам'яті) (remembrance) концептуалізується як соціальна дія актора (індивід, група), що орієнтована на реконструкцію знань та спогадів про події, що відбулись та їхню трансляцію в процесі взаємодії через ритуали та артефакти. Крім того, Джей Вінтер уточнює поняття колективного пам'ятання як спільної діяльності групи людей у публічному просторі (Winter, 2006, p.2), що пов'язане з часом, місцем та свідченнями, які дозволяють зрозуміти мету публічних дій групи, спрямованих на реконструкцію минулого (Winter, 2006, p.5).

В межах цієї роботи “практики пам'ятання” слугують парасольковим терміном для спектру соціальних дій, спрямованих на актуалізацію минулого. Серед них ключовими є меморіалізація (дія в просторі) та комеморація (дія в часі),

оскільки вони характеризують форми, через які здійснюється конструювання пам'яті (див. табл. 1.3).

Комеморація визначається як ритуальна практика, що емоційно спонукає індивідів до опосередкованого переживання подій минулого. Вона дозволяє трансформувати вторинне знання у живу пам'ять, яку учасники поділяють як члени певної спільноти (Saito, 2010, р.637). Участь у комеморації не тільки відтворює, а безпосередньо конструює відчуття групової приналежності (Saito, 2010, р.630). На емпіричному рівні прикладами практик комеморації є участь у заходах Дня пам'яті, роковин подій, хвилині мовчання, запаленні свічки, а також подіях на честь загиблих, вечорах пам'яті. Тобто участь у комплексі суспільних практик, спрямованих на вшанування подій минулого або на пропрацювання минулого (аналіз причин та природи трагічних подій, пам'ять про які впливає на сьогодення) (Довгополова, б. р.).

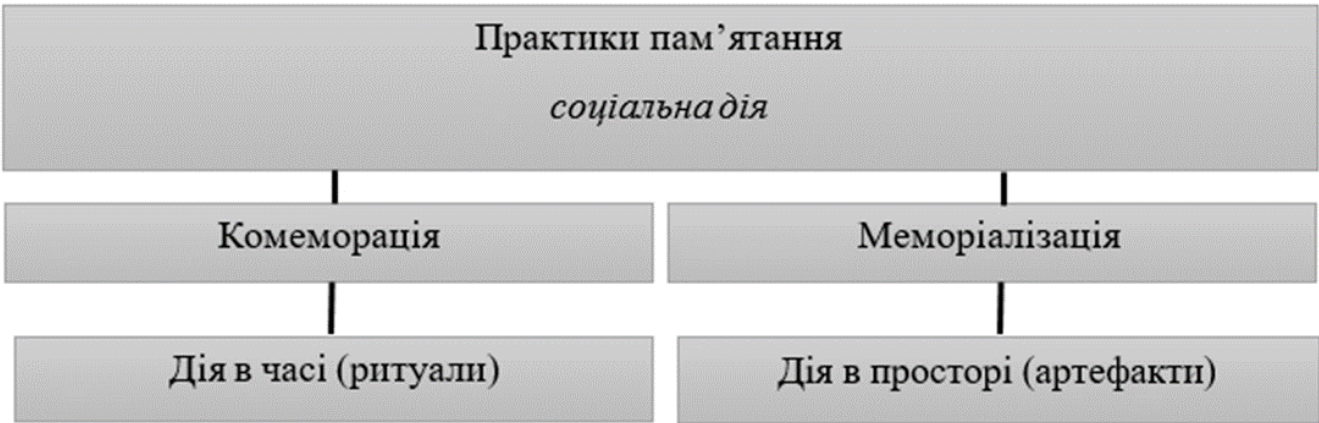
Меморіалізація — це процес увічнення пам'яті про минулі події, людей або ідеї через створення фізичних або віртуальних об'єктів, що стають символами цих подій (Гончаренко, 2024, с.82). Крім того, Оксана Довгополова пропонує визначення мемореалізації як системи дій, спрямованих на надання матеріальному об'єкту або темі статусу точки фіксації історичних сенсів, а також на запуск колективних активностей у контексті теми згадування (Довгополова, б. р.). Прикладами меморіалізації є пам'ятні дошки, мурали, пам'ятники, архів свідчень, алея пам'яті, перейменування просторів на честь загиблих, заснування іменних стипендій тощо.

Хоча в цій роботі вводиться аналітичне розмежування між комеморацією та меморіалізацією, в емпіричному вимірі ці поняття пов'язані між собою та перебувають у стані взаємодоповнення, утворюючи комплексні підходи до практик пам'ятання. Меморіальні об'єкти не завжди є самодостатніми, як вказує Аляйда Асман: "Пам'ятні місця не можуть зберігати біографічну та культурну пам'ять, вони у поєднанні з іншими носіями пам'яті лише стимулюють і підтримують

процеси згадування” (Ассман, 2016, с.30). З одного боку, матеріальні об’єкти потребують актуалізації через комеморативні практики, без яких їх зміст нівелюється. З іншого боку, в умовах колективного забуття фізичні простори стають каталізаторами відновлення втрачених знань: «місце оживлює спогад, а спогад місце». (Ассман, 2016, с.30). Водночас комеморативні заходи можуть набувати форм меморіалізації. Наприклад, висаджування дерев є комеморативною практикою, однак самі дерева стають частиною меморіалізації як просторові об’єкти. Аналогічно, збір коштів на меморіальну стипендію виступає актом комеморації, натомість подальше функціонування іменної стипендії є прикладом інституційної меморіалізації.

Таблиця 1.3

Типізація практик пам’ятання

Джерело: розроблено авторкою на основі (Winter, 2006; Saito, 2010; Гончаренко, 2024 та Довгополова, б. р.)

Оскільки колективна пам'ять не має здатності до самоорганізації і не підпорядковується індивідуальним механізмам функціонування психіки, поняття пам'яті та пам'ятання на інституційному рівні необхідно розглядати крізь призму політики пам'яті, що регулює процеси згадування та забуття (Ассман, 2016, с.24). Згідно з Алоном Кофіно йдеться про те, хто кого прагне змусити пам'ятати, про що саме пам'ятати і чому (Кофіно, 1997, як цит. у Кісь, 2010 с.175).

1.2. Теоретичні підходи до дослідження пам'яті та пам'ятання

Попри центральність соціокультурної перспективи у вивченні генези та конструювання пам'яті в дослідженнях меморіалізації та комеморіації, варто враховувати міждисциплінарність цього феномену. Визначення ролі **нейробіологічних чинників** у процесах роботи пам'яті дозволяє окреслити базові властивості її функціонування, а саме кодування, забування та згадування (реконструкція) (Stock, Gajsar & Güntürkün, 2016; Дженова, 2024). Ці властивості, своєю чергою, формують межі, в яких стає можливим соціальне конструювання пам'яті. Розуміння роботи пам'яті на індивідуальному (мікро) рівні дозволить краще пояснити її сприйняття на колективному (макро) рівні, адже, за словами авторів праці «Нейронаука пам'яті» («The Neuroscience of Memory»): «більшість наших семантичних спогадів (інформація, що не пов'язана з особистим життям індивіда) про історичні факти та події в кінцевому рахунку базуються на епізодичних спогадах (інформація, яка пов'язана з особистим життям індивіда) свідків» (Stock, et al., 2016, p.370). Таким чином, біологічні процеси пам'яті є основою її соціального конструювання.

Кодування відповідає за первинний процес фіксації досвіду, перетворення його на спогад шляхом побудови нової нейронної мережі (Stock, et al., 2016, p.373). Цей механізм не кодує абсолютно всю інформацію, що коли-небудь отримав індивід, натомість здійснює її відбір: емоції, стрес та ціннісні переконання впливають на те, чи стане отримана інформація стійким спогадом. Зокрема, емоційна насиченість дій дає додатковий сигнал мигдалині про значущість збереження такої інформації (Stock, et al., 2016, pp.379-380). Дослідники відзначають підвищену стійкість закодованої інформації, пов'язаної зі стресовими/травматичними подіями, що охоплює максимальний обсяг доступних даних, включно зі звуками та запахами (Stock, et al., 2016, p.384). Кодування не є

об'єктивним відображенням реальності, натомість сигнали проходять через фільтр системи цінностей, краще фіксуючи інформацію, що резонує з переконаннями індивіда (Stock, et al., 2016, p.377).

Процес забування є природним і не виступає лише як ознака певних патологій або захворювань, це адаптивний механізм здорового мозку: очищення задля фокусування на актуальних поточних діях (Дженова, 2024, с.106). З метою збереження когнітивної гнучкості нейронів, мозок послаблює певні зв'язки, за умови відсутності їхньої актуалізації (Stock, et al., 2016, p.374). Для того, щоб стабілізувати спогади, рекомендують їх перенесення на “зовнішні накопичувачі” (Дженова, 2024, с.94): нотатки, списки справ, фотографії тощо екстерналізують інформацію, звільняючи мозок від потреби пам'ятати деталі, та виконують функцію якоря, який не дає спогадам про події остаточно зникнути (Дженова, 2024, с.158).

Процес згадування (реконструкції) не є пасивним зчитуванням інформації з нейронних зв'язків. Спогади - вразливі до змін: поточний стан, нові знання, думки можуть бути інтегровані в старий спогад, змінюючи його. Таким чином, згадування є реконструкцією минулого, що залежить від поточного контексту та інтерпретації, а не його точним відтворенням (Stock, et al., 2016, p.389). Пластичність робить пам'ять відкритою до зовнішнього впливу та цілеспрямованих маніпуляцій. Таким чином, прослідковується зв'язок між індивідуальною та колективною пам'яттю, адже життя в середовищі, яке ставить під сумнів спогади індивіда, впливає на його/її індивідуальне сприйняття реальності (Stock, et al., 2016, p.388).

У фундаментальній праці «Колективна пам'ять» («The Collective Memory») Моріс Альбвакс (Maurice Halbwachs) доводить, що пам'ять має не стільки біологічну, скільки соціальну природу. В розумінні М. Альбвакса пам'ять не є сховищем даних, натомість відповідає за процес реконструкції минулого на основі рефлексій теперішнього (Halbwachs, 1980, p.69). По-перше, згадування неможливе

без когнітивного посилення до соціальної групи/груп приналежності: навіть при фізичній самоті, індивіди відтворюють в пам'яті засвоєні при взаємодії з іншими погляди, думки, ідеї (Halbwachs, 1980, pp.23-24). По-друге, забування М. Альбвакс також пояснює не через біологічні процеси, а втратою соціального контакту з групою: «Забути якийсь період свого життя — це втратити контакт з тими, хто тоді нас оточував» (Halbwachs, 1980, p.30). Крім того, згідно з позицією автора, індивіди не пам'ятають періоду раннього дитинства, адже в той момент ще не завершили процесів первинної соціалізації, відповідно не стали «соціальними істотами» (Halbwachs, 1980, p.35). Процес пригадування періоду раннього дитинства ускладнений браком орієнтирів, а саме соціальних зв'язків. До того ж, концепція колективної пам'яті пояснює, чому відрізняються індивідуальні спогади окремих людей за умов участі в тій самій події: індивіди пропускають їх через призми різних соціальних груп приналежності (цінності та норми) (Halbwachs, 1980, p.48). Своєю чергою, індивідуальна пам'ять сприймається як перетин колективних впливів (Halbwachs, 1980, p.44): множинність інтерналізованих досвідів різних груп належності створює уявлення про унікальність пам'яті (Halbwachs, 1980, p.49).

Джей Вінтер (Jay Winter) критикує легковажне використання поняття **«колективна пам'ять»** та застерігає від його вільної інтерпретації. Відповідно до позиції автора, властивість пам'ятати не може бути приписана групам або державі. Лише індивіди, перебуваючи у взаємодії з іншими, здатні до пам'ятання. Спираючись на працю М. Альбвакса «Соціальні рамки пам'яті» («Les cadres sociaux de la mémoire»), Вінтер зазначає, що колективна пам'ять не є сукупністю спогадів групи, а є процесом участі представників групи в актах пам'ятання (Winter, 2006, pp.4).

Джоанна Бурк (Joanna Bourke) в статті «Згадуючи війну» («Remembering War») (вступ до тематичного журналу *Journal of Contemporary History*) також висловлює обережність щодо популярного та надмірно вживаного поняття

«колективна пам'ять», наголошуючи на тому, що ««пам'ятають», «витісняють», «забувають» і «травмуються» окремі індивіди, а не суспільства» (Bourke, 2004, p.473). Авторка підкреслює, що індивідуальні наративи можуть потрапити до публічної сфери за умови їхньої «відповідності соціальним або політичним цілям та настроям важливих соціальних груп» (Kansteiner, 2002, as cited in Bourke, 2004, p.473). Як приклад Бурк наводить тенденцію системного витіснення досвіду жінок-ветеранок з колективної пам'яті, яке відбувається через свідоме вилучення згадок з офіційних записів домінуючими чоловічими ветеранськими організаціями (Bourke, 1999, as cited in Bourke, 2004, p.474). Отже, авторка робить висновок, що колектив не володіє пам'яттю, а лише порожніми просторами, на які окремі індивіди наносять спільні наративи, просякнуті владними відносинами (Bourke, 2004, p.474).

У праці «Прекарне життя. Сили скорботи та насильства» («Precarious Life. The Powers of Mourning and Violence») американська філософиня та дослідниця в галузі гендерних студій Джудіт Батлер (Judith Butler) осмислює досвід втрат в ході подій 11 вересня 2001 року. Авторка розглядає **природу скорботи та оплакування** (mourning and grievability) не лише як індивідуальний прояв горя за втратою значущої людини. Натомість вона наголошує на їхній соціальній та політичній ролі в конструюванні ідентичності, спільноти, нації (Butler, 2004 p.22). Разом з втратою життів окремих індивідів оплакується розрив зв'язків, що були частиною групової чи індивідуальної ідентичності: «Коли ми втрачаємо деякі з цих зв'язків, якими ми утворені, ми не знаємо, хто ми і що робити. На одному рівні мені здається, що я втратила "тебе" лише для того, щоб виявити, що "я" також зникла» (Butler, 2004 p.22). Надання часу та простору для горювання відкриває можливість для переосмислення та побудови нової ідентичності вже без втрачених соціальних зв'язків.

Публічність горювання стає символічним актом визнання цінності втраченого життя. Натомість відсутність такої уваги стає актом дегуманізації та

дереалізації: де перший процес вилучає певних індивідів з рамки людяності, а другий – позбавляє суб'єктності, зводячи до стану «ні живий, ні мертвий» (Butler, 2004 pp.33-34). На прикладі некрологів Джудіт Батлер пояснює, що публічні акти пам'ятання є не просто способом зберегти спогади, а інструментом, що робить втрачене життя значущим, вартим уваги спільноти (Butler, 2004 pp.34-35). Без публічних інструментів горювання, втрата залишається не визнаною, що веде до символічного стирання її з колективної пам'яті: «Якщо життя не оплакується, це не зовсім життя; воно не кваліфікується як життя і не варте згадки» (Butler, 2004 p.34).

В своїй наступній книзі «Фрейми війни. Чиї життя оплакують?» («Frames of War: When Is Life Grievable?») Джудіт Батлер поглиблює ідею горювання в ширшому політичному та воєнному контексті, активно послуговуючись концептом «фрейму» як нормативною рамкою сприйняття реальності, що бере участь у стратегії обмежування, вибірково продукуючи та нав'язуючи те, що вважатиметься реальністю (Батлер, 2016, с.13). Авторка демонструє як через (не)оплакуваність конструюється поділ на тих, чиє життя варте проживання, і тих, чиє призначене бути «інструментом, мішенню чи статистичними даними» (Батлер, 2016, с.9). Відсутність горювання щодо втрачених життів певних категорій населення (серед військових або цивільних) фреймує їх як прийнятні мішені для насильства, інструменталізуючи тіла та легітимізуючи смерть: «вони онтологічно та від самого початку вже втрачені й знищені, а це означає, що під час їх ліквідації у війні нічого не змінюється» (Батлер, 2016, с.21).

Джудіт Батлер зазначає, що кількісний вимір не дає об'єктивної оцінки втрат, оскільки «ми можемо вміти рахувати або ж покладатися на вміння певних гуманітарних і правозахисних організацій, але це не те ж саме, що знати як і які життя рахуються» (Батлер, 2016, с.22). Дослідниця звертає увагу на те, що підрахунок кількості загиблих залежить від фреймування, тобто визначення того, чиє існування підлягає нормативним межах цінності й визнається як таке, що

варте скорботи: «Без оплакуваності немає життя, чи скоріше є щось живе, але відмінне від життя. Замість цього є життя, яке ніколи не буде прожите, яке нікого не стосується, ніким не засвідчується, ніким не оплакується, коли втрачається (Батлер, 2016, с.54). Таким чином, публічні практики пам'ятання долають знеособлення, дегуманізацію та дереалізацію, повертаючи життя полеглих суб'єктність.

Практики пам'ятання пов'язані і з поняттям культурної травми. Американський соціолог Джеффри Александер (Jeffrey Alexander) в роботі «На шляху до теорії культурної травми» («Toward a Theory of Cultural Trauma») пропонує конструктивістський підхід в розумінні **концепції культурної травми**. Він переносить її в соціологічну площину, висвітлюючи помилки натуралістичного та психоаналітичного мислення. Головна теза автора полягає в тому, що травма не є чимось, що існує природно, натомість є створеною суспільством (Alexander, 2004, p.2). Тобто події не є травматичними за своєю суттю, натомість травма є соціально опосередкованою атрибуцією (Alexander, 2004, p.8). Саме тому увага приділяється процесу конструювання травми (trauma process), що є ланкою між самою подією та її репрезентацією в колективному уявленні (Alexander, 2004, p.11). Головну роль в цьому процесі займають агенти (carrier groups) – групи, що мають ресурси, авторитет або інтерпретаційну компетенцію для поширення наративів про дестабілізаційні події, що несуть фундаментальну загрозу колективній ідентичності (Alexander, 2004, pp.8-10).

Розглядаючи підхід до конструювання травми через призму практик пам'ятання, можна виокремити дві їхні ролі. По-перше, роль інструменту агентів для поширення в спільноті тверджень про загрози/втрати, що несуть певні події для групи. Згідно з Александером «агенти використовують особливості історичної ситуації, наявні символічні ресурси, а також обмеження і можливості, що надаються інституційними структурами» (Alexander, 2004, p.12). Оскільки не всі представники ці групи могли постраждати особисто від травматичних подій,

агенти як посередники, за допомогою практик пам'ятання, символічно долучають решту спільноти до досвіду травми та її осмислення: «щоб ширша аудиторія переконалася, що вона також зазнала травми від певного досвіду чи події, агенти мають провести "роботу зі смислами" (meaning work)» (Alexander, 2004, p.12). По-друге, практики пам'ятання є засобами фіксації «уроків» травми, що об'єктивуються в пам'ятниках, музеях і колекціях історичних артефактів. Сакральні місця, ритуали та звичаї стають підґрунтям для нової колективної ідентичності (Alexander, 2004, p.23). Таким чином, роль практик пам'ятання в контексті культурної травми полягає в усвідомленні та переосмисленні травматичних подій, а також в інституційному закріпленні оновленого наративу колективної ідентичності.

Аляйда Ассман розглядає травму як прихований в організмі та відрізаний від свідомості спогад (Ассман, 2012, с.30). Дослідниця зазначає, що терапія травми не обмежується індивідуальними діями. Вона потребує зв'язку особистого досвіду з ширшим контекстом макроісторії (Ассман, 2016, с.313). Таким чином, щоб подолати відчуження необхідне суспільне визнання та увага до досвіду, які демонструють індивіду легітимність та значущість пережитого. Як результат, травматичний досвід осмислюється та стає частиною життєвого наративу, коли робляться висновки про те, чому це сталося і як запобігти повторенню таких подій.

Українська антропологиня Оксана Кісь, досліджуючи досвід очевидців Голодомору в статті «Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор», застерігає від надмірної концентрації на травматичному минулому в колективній пам'яті суспільства: «тиражування образів болю, страждання, жертв і втрат через численні меморіали (пам'ятники, експозиції), масові скорботні вшанування та публікації фактично забезпечують міжпоколінну трансляцію травми і містять потенційну загрозу вторинної травматизації» (Кісь, 2010, с.178). За таких умов ускладнюються

конструктивне осмислення травматичного досвіду та його подальша інтеграція в колективну ідентичність. Безперервно відтворюючись в теперішньому часі, травматичний досвід не стає історичним минулим. Як наслідок, емоційне виснаження перешкоджає інтеграції пережитого досвіду в колективну пам'ять, що стає викликом для конструювання нової ідентичності. Оксана Кісь наголошує на тому, що такий досвід не має бути замовченим, а публічне проговорення й суспільне визнання наявності певного досвіду як частини історії групи полегшують індивідуальні страждання та сприяють суспільному звільненню від травми (Кісь, 2010, с.186). Однак важливо запобігти ретравматизації, яка виникає за умови надмірної концентрації на образах болю та страждань у практиках пам'ятання.

Дослідження **колективного пам'ятання** Джея Вінтера (Jay Winter) «Місця пам'яті, місця скорботи: Велика війна в культурній історії Європи» («Sites of Memory, Sites of Mourning. The Great War in European cultural history») присвячене осмисленню досвіду Першої Світової війни (або як пише сам автор Великої війни) в контексті розвитку культури пам'яті в Європі після 1918 року: практик пам'ятання та військових меморіалів. Автор провів ретроспективний аналіз (по)воєнних подій 20 століття та описав основні тенденції в осмисленні індивідуальної та колективної травми війни. Автор досліджує меморіали не як втілення політичних ідей (націоналізму, імперіалізму, фашизму) чи об'єкти архітектурного мистецтва, а зосереджується на їхній ролі в ритуалах скорботи (Winter, 2010, pp.78-79). Центрами пам'яті ставали хаотичні ініціативи цивільного населення, які мали на меті збір свідчень війни задля збереження гідності і честі воєнних зусиль своєї країни (Winter, 2010, pp.80-81). Особливу роль в комеморації автор відводить музеям: «створення того, що й донині залишається найважливішими публічними сховищами артефактів та документів про війну» (Winter, 2010, p.80). За спостереженням Джея Вінтера, практики пам'ятання полеглих Першої світової війни в Європі (роботи Вінтера побудовані переважно на

аналізі Великої Британії, Франції та Німеччини) починались з героїчних наративів та глорифікації самопожертви. Однак згодом (як під час, так і після завершення війни) перейшли до осмислення трагічності досвіду втрати. Таким чином меморіали балансують між двома тезами: героїзацією та трагічністю (Winter, 2010, p.85).

Основну функцію меморіалів та пов'язаних з ними ритуалів (наприклад, дотик до викарбуваних імен), Дж. Вінтер окреслює як акт сепарації від померлих, спроба локалізації скорботи. Автор звертається до есе Зигмунда Фрейда "Скорбота і меланхолія" (1917): індивіди, схильні до меланхолії (генералізоване відчуття втрати), тому потребують посередництва в ізолюванні втрати та встановленні її символічних меж (Winter, 2010, pp.113-115). Таким чином, окрім вшанування пам'яті, ритуали та меморіали виконують роль інструменту, який допомагає пережити травму через «забування» – символічний акт відчуження від травматичного досвіду.

Описуючи досвід Франції, послідовник М. Альббакса, історик П'єр Нора (Pierre Nora) окреслює поняття історичної та колективної пам'яті, їх співвідношення, а також започатковує концепцію «місць пам'яті». Згідно зі збіркою есе «Теперішнє. Нація. Пам'ять», 1970-80-ті роки стали переломними для студій пам'яті. Злам був спричинений низкою трансформацій 20 століття: економічні, політичні та ідеологічні перетворення (Нора, 2014, с.9-10), які згодом стали каталізатором для деколонізації (Нора, 2014, с.17). Як наслідок, соціальні групи, зокрема меншини, отримали символічний простір для реконструкції власної ідентичності, виокремивши себе між інших через унікальну візію минулого, формуючи власну колективну пам'ять. Таким чином, соціальні трансформації виражались в переході від історичної свідомості до соціального та культурного самоусвідомлення (Нора, 2014, с.14). Макрорівнева «священна історія» була уніфікована державою через школу та підручники, витісняючи з офіційного дискурсу соціальні відмінності (лінгвістичні, релігійні, статеві і тощо) (Нора, 2014,

с.13). Історичною пам'яттю Нора називає «плід ученої і «наукової» традиції, вона сама — колективна пам'ять групи істориків» (Нора, 2014, с.189). Однак через активізацію низового руху локальних спільнот в процесі пошуку місця в глобальному історичному контексті, універсальний наратив поступився «множинній пам'яті груп»: робітничій, жіночій, єврейській та іншим. (Нора, 2014, с.13-15). Отже, єдина макрорівнева історична пам'ять фрагментувалася, звільнивши простір для мікрорівневої колективної пам'яті.

Згідно з визначення П'єра Нора, **колективна пам'ять** – це те, що залишається від минулого в пережитому досвіді груп, або те, що ці групи роблять із минулим (Нора, 2014, с.188). Тобто колективна пам'ять динамічна. Вона може зберігати спогад, стирати й перекомпоновувати його залежно від запиту групи та панівних наративів (Нора, 2014, с.189). Ключову роль в збереженні та відтворенні колективної пам'яті відіграють «**місця пам'яті**» - як матеріальні та фізичні об'єкти (архіви, музеї, бібліотеки, кладовища, архітектурні споруди), так і абстрактні та символічні дії (вислови, гасла, паломництво, відзначення дат) (Нора, 2014, с.191). Таким чином, йдеться про просторово-часові локуси, де індивіди мають змогу актуалізувати колективну пам'ять про події, що є засадничими для їхньої ідентичності. Головна задача місць пам'яті стати провідниками з минулого в теперішнє, щоб захистити ідентичність спільноти від забуття, коли самі носії пам'яті про пережитий досвід зникнуть (Нора, 2014, с.237), та кристалізувати досвід втрат у консенсус або колективну згоду (Нора, 2014, с.245). Таким чином, "місця пам'яті" стають для спільнот не просто способом фіксації минулого, а інструментом збереження єдності та солідарності. Згідно з концепцією П. Нора, головна функція «місць пам'яті» - підтримка та трансляція колективної пам'яті. Своєю чергою, групова ідентичність формується через їх створення та усвідомлення окремими індивідами. Відповідно, аналіз трансформацій таких «місць» дозволяє фіксувати зміни колективної ідентичності певної групи (Нора, 2005, як цит. у Вольфовська, 2012).

Продовжуючи говорити про зв'язок практик пам'ятання та (колективної) ідентичності, варто зауважити, що згідно з Ассман індивіди визначають себе через те, що разом згадують та забувають (Ассман, 2016, с.69). Трансформація ідентичності також означає перебудову пам'яті, що виражається в переписуванні історичних книжок, у знесенні пам'ятників, перейменуванні громадських будівель і площ (Ассман, 2016, с.70).

Джеффри Олік та Джойс Роббінс (Jeffrey Olick and Joyce Robbins) у праці «Студії соціальної пам'яті: від «колективної пам'яті» до історичної соціології мнемонічних практик» («Social Memory Studies: From “Collective Memory” to the Historical Sociology of Mnemonic Practices») систематизують напрацювання в галузі соціальної пам'яті. Одним з аспектів їхнього підходу є осмислення зв'язку між минулим та теперішнім через «звернення до різних наборів мнемонічних практик у різних соціальних контекстах, а не до колективної пам'яті як до речі» (Olick & Robbins, 1998, p.112) У межах цієї парадигми пам'ять сприймається не як річ, а як процес, який працює в залежності від часового контексту. Відповідно, постає необхідність в роботі з **мнемонічними практиками**, а саме комеморацією, документуванням, збором артефактів. (Olick, et al., 1998)

Еммануель Сіван та Джей Вінтер в роботі «Закладання основ» («Setting the framework») виокремили **три рамки роботи з темою пам'яті**: «homo psychologicus - людина приватної пам'яті, homo sociologicus - людина соціально зумовленої пам'яті та homo actans - учасник_ця соціальної групи, створеної з метою вшанування пам'яті» (Winter & Sivan, 2010, p.10). Перша рамка спирається на досягнення когнітивної психології та розглядає пам'ять на індивідуальному рівні через механізми нейробіології. Вивчає механізми забування, викривлення та реконструкції спогадів (Winter, et al., 2010, pp.10-19). Критика цієї рамки полягає в тому, що вона «перебуває в ізоляції від соціального середовища» (Winter, et al., 2010, p.19). Друга - спирається на теоретичні основи закладені Емілем Дюркгаймом та Морісом Альбваксом, в яких індивідуальна пам'ять вивчається

через її соціальне конструювання (Winter, et al., 2010, pp.19-29). Автори критикують цей напрям через відсутність уваги до пам'яті як процесу, що залежить від конкретних груп індивідів, які діють у часі (Winter, et al., 2010, p.19). Через критику та синтез ідей перших двох рамок, автори приходять до підходу «homo actans», який повертає агентність в процес вшанування пам'яті. В цьому підході Еммануель Сіван та Джей Вінтер починають активно послуговуватись терміном «пам'ятання» (remembrance) задля акцентування на соціальній дії агентів, а не пасивному стані володіння спогадами. Таким чином ця оптика розглядає роботу з пам'яттю як результат соціальної дії конкретних людей та спільнот (Winter, et al., 2010, pp.29-39).

Джеймс Верч також звертає увагу на необхідність концептуального розрізнення: «колективна пам'ять як статична база знань та колективне пам'ятання, яке передбачає постійну реконструкцію уявлень про минуле - процес, що часто є досить суперечливим» (Wertsch, et al., 2008, p.319). Процес пам'ятання передбачає наявність дебатів, боротьби за контроль над розумінням минулого, що дозволяє вивчати як різні групи відстоюють право на власну версію минулого задля конструювання ідентичності та легітимації інтересів (Wertsch, et al., 2008).

1.3. Систематизація результатів дослідження вшанування полеглих у війні Росії проти України

Аналітичний центр Veteran Hub провів дослідження досвіду потреб партнерок та дружин українських військових «Шлях коханої воїна», перший етап якого тривав з листопада 2022 по квітень 2023 року, а другий протягом травня – вересня 2024 року. Метою дослідження було окреслити досвід проживання поранення, полону, зникнення безвісти, загибелі, розлучення/розриву стосунків, поглибити розуміння етапів початку служби, самої служби та переходу до цивільного життя з перспективи партнерок воїнів (Veteran Hub, 2024, с.14). Як було

зазначено, одним з можливих етапів Шляху є досвід загибелі партнера чи партнерки. Завершальним, восьмим елементом цього етапу стає «Життя із пам'яттю». Воно включає такі важливі процеси як догляд за могилою, відвідування могили на свята та інші важливі дні, а також продовження справи партнера (Veteran Hub, 2024, с.82). Однак, в результатах дослідження уточнюють, що потреба у збереженні пам'яті про полеглого не обмежується лише персональними практиками. Для жінок важливе гідне вшанування загиблих воїнів у суспільстві (Veteran Hub, 2024, с. 96). На основі результатів аналізу 60 напівструктурованих глибинних інтерв'ю (Veteran Hub, 2024, с.17-22) авторський колектив дослідження сформував рекомендації, зокрема в контексті пам'ятання загиблих воїнів: «Працювати над формуванням та просуванням уніфікованої державної політики вдячності загиблим воїнам за їхній внесок та вшанування пам'яті про них» (Veteran Hub, 2024, с.237). Відсутність культури вшанування пам'яті травмує жінок, які проживають втрату коханого, породжує відчуття несправедливості та деморалізує. Крім того, ускладнюється процес горювання та проживання втрати, адже жінки можуть почуватися самотніми у своєму горі та віддаленими від інших (Veteran Hub, 2024, с.237).

В ході міждисциплінарного дослідження «Політики та практики вшанування пам'яті загиблих військових у російсько-українській війні на Сході України», яке проходило протягом літа 2021 року, в межах проєкту «Що таке пам'ятати», було окреслено особливості практик вшанування пам'яті в трьох напрямках: історико-культурологічний, соціологічний та юридичний (Марценюк, Осьмак, Івасик, Пашкіна & Олійник, 2021а, сс.5-6). Спираючись на історико-культурологічний аналіз, представлений у дослідженні, започаткування практик комеморації загиблих у російсько-українській війні має низовий характер: волонтерські ініціативи, громадські організації, ініціативи істориків та музейників. Своєю чергою, одним із перших органів влади, який цілеспрямовано почав займатися питанням пам'ятання, став Український інститут національної пам'яті,

діяльність якого було відновлено після Революції Гідності (Марценюк та ін., 2021a, с.10). Мистецтвознавці, урбаністи та культурологи перебувають в процесі пошуку нової естетики для створення якісних і сучасних місць пам'яті, які не продовжуватимуть наратив культу смерті та віктимізації минулого («народ — жертва»), сформований травмами ХХ століття. У цій парадигмі образ героя був образом мученика, а меморіальна естетика складалась з темного каменю, гравіювання, скульптур янголів, крил та мечів, що можуть нести ретравматизуючий ефект, фокусуючись на стані постійної скорботи. Таким чином, головним інструментом формування підходу, заснованого на гуманізмі та персоніфікованості, мають виступати відкриті громадські обговорення за участі всіх зацікавлених сторін (Марценюк та ін., 2021a, сс.10-12).

Щодо державної політики у сфері вшанування пам'яті, то найбільш комплексним програмним документом, який охоплює різні напрямки, включаючи аналіз поточного стану, фіксацію історичної пам'яті, розробку нормативної бази та створення меморіальної інфраструктури, став План заходів з увічнення пам'яті захисників України на період до 2025 року (Розпорядження КМУ №37-р від 20 січня 2021 р.) (Марценюк та ін., 2021a, с.15).

Соціологічний аналіз був проведений на основі 20 глибинних інтерв'ю, 10 фокусованих інтерв'ю з експертами, а також репрезентативного для України опитування, проведеного дослідницькою агенцією Info Sapiens у липні 2021 року (1000 респондентів) (Марценюк та ін., 2021a, с.5-6). В ході кількісної частини дослідження було з'ясовано, що серед способів вшанування пам'яті задля переосмислення подій війни найбільш популярними виявилися фільми (56,8%), пам'ятники і пам'ятні дошки (52,6), урочисті події (паради, публічні заходи тощо) (44,2). Респонденти найрідше обирали стипендії та інші освітні ініціативи (27,5%), спортивні події (29,2%) та книги (31,5%) (Марценюк, Осьмак, Івасик, Пашкіна & Олійник, 2021b, с.11; Марценюк та ін., 2021a, с.19). Станом на липень 2021 року на 44,7% опитаних не погодились з твердженням «Держава гідно вшановує

пам'ять загиблих на війні» (сумарна частка тих, хто обрав варіанти «однозначно не погоджуюсь» та «радше не погоджуюсь»). Разом з тим, 29,4% опитаних погоджуються з твердженням («однозначно погоджуюсь» та «радше погоджуюсь») (Марценюк та ін., 2021b, с.12). У результаті якісної частини дослідження було виявлено наявність надмірної героїзації, віктимізації та жертвовності загиблих на війні. Альтернативним наративом пропонується зробити професіоналізм військових і вдячність за їхню службу. До того ж, опитані погоджуються у тому, що повинна існувати уніфікована позиція держави щодо вшанування пам'яті загиблих, через яку транслуються певні цінності (Марценюк та ін., 2021a, с.20). Завдяки такому комплексному міждисциплінарному дослідженню вдається відстежити стан комеморативних практик та суспільного сприйняття політики пам'яті, що передували повномасштабному вторгненню в лютому 2022 року.

У 2025 році експерти Центру прав людини ZMINA представили аналітичну записку «Вшанування і пам'ять у сучасній Україні. Аналіз законодавства та місцевих практик. Зелена книга політики пам'яті». Документ охоплює аналіз розвитку законодавства в сфері пам'яті за часи Незалежності, а також дослідження актуальних практик вшанування на рівні українських громад (Єлігулашвілі & Белінська, 2025a, с.4). Дослідники звертають увагу на явище монополізації пам'яті, що проявляється в домінуванні практик вшанування військовослужбовців та їхніх родин, при цьому цивільні жертви війни майже виключені з офіційного простору вшанування (Єлігулашвілі та ін., 2025a, с.9). В ході дослідження не було зафіксовано сформованого впізнаваного простору для вшанування цивільних жертв. Водночас, це не виключає наявності неформальних ініціатив, проте інституціоналізованих прикладів не було простежено (Єлігулашвілі та ін., 2025a, с.35). Аналітиками був зафіксований запит на репрезентацію наративів взаємопідтримки, згуртованості та стійкості суспільства, фокусуючись не лише на смерті, втратах та смутку (Єлігулашвілі та ін., 2025a, с.9). За результатами аналізу нормативної бази, автори вказують на відсутність єдиної інституційної стратегії.

Наразі меморіальні функції розподілені між різними міністерствами, а повноваження є фрагментованими та недостатньо скоординованими (Єлігулашвілі та ін., 2025а, с.24). Розмиття зон відповідальності, відсутність єдиного координуючого органу створюють передумови для поляризації та повторення помилок попередніх періодів, коли пам'ять була інструменталізована для задля залучення голосів виборців (Єлігулашвілі та ін., 2025а, с.16, 25).

Аналізуючи дані, отримані від громад, авторам вдалось з'ясувати найпопулярніші форми вшанування: встановлення меморіальних дошок (69,6% громад), перейменування вулиць (66,4%), спорудження монументів (48%) і створення алей (43,2%) – що вказує на домінування фізичних форм меморіалізації. Натомість нематеріальні, мистецькі, просвітницькі практики мають менший рівень поширеності, зокрема цифрові рішення (11,2 %), місцеві відзнаки й нагороди (10,4 %) та спортивні заходи пам'яті (8,8 %). Ще рідше були імплементовані виставки (4,8 %), висадження дерев (3,2 %), кінопокази (2,4 %) та встановлення погрудь (0,8 %) (с.26-27). Окрему увагу в тексті було приділено гендерній інклюзивності у місцевих програмах пам'яті, наголошуючи на посиленні видимості жіночого досвіду війни та вписування його у публічну пам'ять (Єлігулашвілі та ін., 2025а, с.39).

Ключові висновки «Зеленої книги» стали підґрунтям для наступної аналітичної записки Центру прав людини ZMINA «Від декларацій до практики. Політика пам'яті як засіб забезпечення справедливості під час війни. Біла книга політики пам'яті» (2025), яка містить пропозиції щодо логіки побудови та розвитку політики пам'яті в Україні (Єлігулашвілі & Белінська, 2025b, с.5). Автори документу виокремили чотири основні функції політик пам'яті в контексті повномасштабної збройної агресії РФ: терапевтична, об'єднавча, встановлення справедливості, безпекова та превентивна (Єлігулашвілі та ін., 2025b, с.9).

Терапевтична функція полягає в створенні простору для проживання скорботи та пошуку підтримки, гуртуючи людей навколо спільних переживань,

зокрема надаючи можливість сформувати нові соціальні зв'язки. Імплементація цього виміру може супроводжуватись таким етичним викликом, як ризик конкуренції між постраждалими групами за видимість та визнання. Саме тому у звіті наголошується на важливості забезпечення інклюзивного підходу в практиках пам'ятання (Єлігулашвілі та ін., 2025b, сс.9-10). **Об'єднавча функція** розглядається не лише як інструмент солідаризації, але і як механізм формування нового суспільного договору та національної ідентичності. Таким чином, політики пам'яті мають створити простір переосмислення досвіду війни та його наслідків для суспільства: пошук нової ідентичності, рефлексія пережитого та формування візії майбутнього. Інклюзивність так само є ключовим підходом, адже має забезпечити діалог про складні, неканонічні досвіди війни (життя в окупації, травма виживання, моральна складність опору), запобігаючи їх маргіналізації на тлі домінантного героїчного наративу (Єлігулашвілі та ін., 2025b, сс.10-11). **Встановлення справедливості** стає можливим через документування подій війни та їхнього впливу на суспільство. Об'єкти, ритуали, практики, ініціативи забезпечують видимість злочинних дій Росії, унеможливаючи їх замовчування у публічному просторі (Єлігулашвілі та ін., 2025b, сс.11-12). Остання виокремлена функція – **безпекова та превентивна**, пов'язана з потребою посилення історичної стійкості країни задля унеможливлення дезінформації та історичної фальсифікації. Меморіальні простори мають стати осередком освіти, діалогу і миротворчої роботи, а не лише скорботи (Єлігулашвілі та ін., 2025b, сс.12-14).

Крім того, автори вводять розрізнення меморіалізації на тактичному та стратегічному рівнях. Перший зосереджений на ситуативних локальних практиках, що відповідають на актуальні запити як окремих індивідів, так і груп: визнання жертв, проживання горя, віддання шани, збереження історії очевидців. Прикладами тактичної меморіалізації є стихійні меморіали, тимчасові таблички, мистецькі інсталяції, виставки. Своєю чергою, другий рівень відповідає за формування колективної пам'яті та забезпечення довгострокової єдності нації.

Заходи меморіалізації інституціоналізуються: формується архітектурна політика, створюються національні меморіальні комплекси, розробляються освітні програми. Оформлення стратегічних цілей, як правило, здійснюється після завершення активних бойових дій. Ефективна політика пам'яті інтегрує обидва рівні, що забезпечує вшанування й переосмислення пережитого досвіду, а також закладає основу для об'єднаного та стійкого майбутнього (Єлігулашвілі та ін., 2025b, сс.14-16). Ключовим моментом в реалізації інклюзивних меморіальних заходів на стратегічному і тактичному рівнях залишається залучення різних груп, зокрема родин загиблих, громадських організацій та місцевих громад. Саме цей підхід може забезпечити врахування множинності та складності досвідів втрати й значення простору для спільнот, щоб практики не стали уніфікованими, стандартизованими, а міста не трансформувались у простори цвинтарного типу (Єлігулашвілі та ін., 2025b, с.17).

В 2024 році голова Українського інституту національної пам'яті (2019-2024) Антон Дробович презентував 10 принципів меморіалізації війни, де було визначено ключові аспекти вшанування пам'яті (не претендуючи на вичерпність). Їхня мета полягає в створенні концептуальної рамки коректного й етичного увічнення досвіду війни. Фінальна (третя) редакція враховує результати електронного громадського обговорення (серпень 2024 року) та опитування, проведеного серед військовослужбовців і військовослужбовиць (понад 94% опитаних повністю підтримують запропоновані Інститутом та фахівцями принципи) (Український інститут національної пам'яті, 2024). До рамки увійшли наступні принципи: широкої залученості (партисипативності); публічності та ясності; правдивості; інклюзивності; рівності; фаховості і доброчесності; актуальності та своєчасності; гуманності; етичності та принцип ідеологічної нейтральності (Український інститут національної пам'яті, б. р.).

Підсумовуючи, варто зауважити, що робота враховує міждисциплінарність вивчення явищ пам'яті та пам'ятання. Зокрема, це стосується як концептуалізації пам'яті на індивідуальному рівні (як здатності зберігати та відтворювати раніше засвоєну інформацію), так і переходу до макрорівня, коли увага зосереджується на соціальній зумовленості пам'яті та наявності рамок, у межах яких відбувається конструювання минулого. Крім того, у роботі було виокремлено два рівні колективної пам'яті: комунікативну та культурну, а також накопичувальну та функціональну. Важливим елементом дослідження є фіксація концептуального переходу від застосування терміна «пам'ять» (memoir) до концепту «пам'ятання» (remembrance). Ключовим елементом цього переходу стало зміщення фокусу з накопичення на конструювання через соціальну дію, тобто застосування до поняття пам'яті агентності. У межах цієї роботи концепт практик пам'ятання слугує парасольковим терміном для меморіалізації (дії в просторі) та комеморації (дії в часі). Попри аналітичне розмежування цих практик, вони є взаємодоповнюваними.

Міждисциплінарність була врахована й у межах розкриття теоретичних підходів. Зокрема, були встановлені нейробіологічні чинники роботи пам'яті (кодування, забування, реконструкція), які є основою для розуміння її соціальної зумовленості. Фундаментальною для студій пам'яті є концепція Моріса Альббакса щодо соціальних рамок пам'яті. Варто наголосити на тому, що властивість згадувати, забувати й травмуватись мають індивіди, а не колективи. З огляду на це, колективна пам'ять розуміється як процес групи формувати соціальні рамки за допомогою яких індивіди формують і підтримують свої спогади. В концепції фреймування війни Джудіт Батлер звертає увагу на те, як через оплакування та суспільну увагу до жертв війни конструюється цінність людського життя, або ж, навпаки, за відсутності уваги людина дегуманізується, а втрата інструменталізується. У межах студій пам'яті важливим концептом є культурна травма, адже вона демонструє роль практик пам'ятання в процесі її

конструювання. Разом із тим, концепція Аляйди Ассман звертає увагу на важливість публічного проживання та засвідчення травматичного досвіду, що зумовлює легітимацію пережитого з можливістю подальшої роботи з висновками щодо причин та наслідків. Ключовим концептом роботи є «місця пам'яті» П'єра Нора, які слугують точками фіксації минулого як через матеріальні фізичні об'єкти, так і через символічні дії. Практики пам'ятання відіграють важливу роль також у конструюванні (колективної) ідентичності через надання минулому спільних смислів та формування почуття приналежності. Також через роботи Джеффри Оліка та Джойс Роббінс, Еммануеля Сівана та Джеймса Вінтера, а також Джеймса Верча був окреслений перехід та концептуальні розрізнення між «пам'яттю» (memory) як архівом та концептом «пам'ятання» (remembrance) як активною соціальною дією і сукупністю мнемонічних практик.

Систематизація досліджень щодо вшанування полеглих у російсько-українській війні вказує на те, що життя з пам'яттю про втрату стало частиною життєвого шляху українців та українок. У зв'язку з цим існує запит не лише на індивідуальне проживання втрати, але й на гідне вшанування пам'яті полеглих на рівні українського суспільства загалом. Як показують результати досліджень (зокрема, аналізу за 2021 рік), ініціативи пам'ятання мають переважно низовий характер. Водночас відсутня єдина інституційна стратегія, яка б координувала цей процес на державному рівні. Зафіксовано суспільний запит на зміну меморіальної парадигми: перехід від фокуса на віктимізації до культури вдячності. Загалом процеси меморіалізації можна розмежувати на двох рівнях: тактичному (спрямованому на допомогу в проживанні горя) та стратегічному (спрямованому на формування колективної пам'яті). Аналіз законодавства та місцевих практик, наведений у «Зеленій книзі політики пам'яті», свідчить, що найпопулярнішими формами вшанування є встановлення меморіальних дощок та перейменування вулиць, тоді як найменш поширеними є встановлення погрудь та проведення кінопоказів. Кроком до систематизації цих процесів стали розроблені

Українським інститутом національної пам'яті у 2024 році «10 принципів меморіалізації війни». Вони формують етичну рамку практик пам'ятання для ініціатив.

РОЗДІЛ 2. ПАМ'ЯТАННЯ ЗАГИБЛИХ МОГИЛЯНЦІВ В НАУКМА

2.1. Методологія дослідження практик пам'ятання полеглих могилянців

У межах цього дослідження Національний університет «Києво-Могилянська академія» розглядається не просто як освітня інституція, а як спільнота, об'єднана певним соціокультурним простором. **НаУКМА постає уявленою спільнотою** (imagined community), адже її представники та представниці не знатимуть більшості своїх колег, не зустрічатимуть і навіть не чутимуть нічого про них, і все ж в уяві кожного й кожної житиме образ їхньої співпричетності (Андерсон, 2001, с. 22). Між різними представниками Академії (студенти_ки, випускники_ці, викладачі_ки, співробітники_ці) існує відчуття приналежності, яке конструюється та підтримується через спільні цінності, міфи, символи, традиції та локальні свята. Робота була сфокусована на практиках пам'ятання представників спільноти НаУКМА, які загинули під час виконання військового обов'язку в період російсько-української війни. З методологічних міркувань **фокус роботи був свідомо звужений до комбатантів**. Пам'ятання цивільних жертв залишилось поза оптикою цієї роботи, з огляду на різницю в природі втрати, що потребує застосування відмінних теоретико-методологічних рамок.

Робота виконана в межах **інтерпретаційної парадигми** з використанням якісних методів збору і аналізу даних. Цей підхід фокусується на суб'єктивних переживаннях та інтерпретаціях людей щодо соціальних явищ, підкреслюючи важливість індивідуального досвіду та значень, якими люди наділяють власні дії (Семигіна, 2025, сс.79-82). Обрана оптика спрямована на розуміння того, як різні агенти пам'ятання інтерпретують свій досвід та якими суб'єктивними смислами наділяють пам'ятання.

В дослідженні була застосована **стратегія триангуляції джерел та методів збору**. Використання даних, зібраних від різних індивідів, груп, сімей зумовило

формування всебічного розуміння явища та отримання різних точок зору для валідації зібраних даних. Крім того, застосування лише одного методу збору даних могло б призвести до виключення частини потенційних респондентів_ок і звузати повноту результатів, сформувавши фрагментарне уявлення про явище (Carter, Bryant-Lukosius, Dicenso, Blythe & Neville, 2014). У межах цієї роботи підхід триангуляції був реалізований через залучення різних агентів пам'ятання з застосуванням релеватних методів збору даних.

Спільним для всіх методів збору емпіричних даних було **застосування цільової вибірки** (purposive sampling) (Lopez, et al., 2013, p.125). Респонденти_ки відбирались відповідно до наявності встановлених критеріїв:

- Досвід організації практик пам'ятання в контексті низових ініціатив НаУКМА (ФГ1);
- Статусу членства в робочій групі з розробки політик пам'яті в НаУКМА (ФГ2);
- Наявність академічного, фахового або практичного досвіду в галузі студій пам'яті: проведення досліджень або залученість (на професійних чи волонтерських засадах) до впровадження та реалізації практик пам'ятання (експертні інтерв'ю).

Фокус-груповий формат був обраний з огляду на потенціал групової динаміки: взаємодія учасників_ць дозволяє отримати глибше розуміння досліджуваного явища, зібрати різні точки зору на одну й ту саму тему (Lopez, et al., 2013, p.131) Крім того, учасники_ці можуть чути відповіді один одного та надавати коментарі, яких могли б не озвучити індивідуально (Carter, et al., 2014). **Перше фокус-групове інтерв'ю** було проведено серед 5 представників_ць ініціатив пам'ятання в НаУКМА. Вибірка формувалася методом «за доступністю», шляхом надсилання повідомлень через месенджер або корпоративну пошту Outlook (спів)організаторам_кам відповідних практик. Всі п'ять потенційних респонденти_ки погодились взяти участь в дослідженні. **Друге фокус-групове**

інтерв'ю проходило серед 4 представників_ць робочої групи з розробки політики пам'яті в НаУКМА (обговорення починалось з участі 6 респондентів_ок, однак через нестабільне інтернет підключення ФГ2Р2 та ФГ2Р5 були змушені перервати участь). Вибірка була суцільною, таким чином запрошення було надіслано всім 11 представникам_цями через корпоративну пошту Outlook. Від 7 була отримана згода на участь, однак в результаті 4 змогли доєднатись до обговорення.

Також емпіричну базу дослідження склали 6 **експертних напівструктурованих інтерв'ю**. Залучення зовнішніх фахівців дозволило виокремити внутрішні процеси спільноти НаУКМА на фоні загального соціокультурного контексту. Таким чином експерти_ки виступили як «точки кристалізації» знань, акумулюючи інформацію множинних контекстів (Bogner & Menz, 2009, p.2). Класичне бачення того, хто вважається експертом пов'язане з професійною роллю та наявністю «інституціоналізованого авторитету конструювати реальність» (Mauser & Nagel, 2009, p.19). Однак дослідники наголошують на трансформації підходу до розуміння експертності через нові форми виробництва знань. З огляду на це, до експертного поля також відносять активних учасників_ць громадського життя (представники_ці неурядових організацій, волонтерів_ок), які здобули спеціалізовані знання завдяки залученості до практичної діяльності, що була спрямована на аналіз та вирішення конкретних суспільних проблем (Mauser, et. al, p.24). Для формування вибірки був застосований метод «за доступністю» із застосуванням елементу максимальної варіації за критерієм типу експертності: дослідницька, професійна, практична. Розшифрований перелік експертів із зазначенням посад та експертного поля наведено у Додатку В. З метою уникнення перевантаження основного тексту роботи, під час аналізу та цитування було застосовано систему кодування (Експертка 1, Експертка 2 тощо). Хронологія кодування відповідає хронології проведення експертних інтерв'ю.

Глибинні напівструктуровані інтерв'ю з родичами та близькими полеглих могилянців були проведені авторкою дослідження та учасницями проєкту «Пам'ять академії - вічна». Ці інтерв'ю стали вторинними джерелами даних для цієї роботи, адже їх первинною метою було документування та збереження історій життя полеглих для подальшої розробки індивідуалізованих практик пам'ятання в контексті діяльності проєкту. Окремий блок питань гайду був спрямовувався на виявлення візії вшанування пам'яті, однак зібрані дані не є повноцінним джерелом триангуляції. Натомість вони виконують функцію розширення дослідницького контексту та слугують опорою, що доповнює й підтверджує тези інших агентів пам'ятання. З огляду на сенситивність теми та ризик виникнення сильних емоційних реакцій (гніву, смутку, збентеження, страху й тривоги), було обрано метод глибинних напівструктурованих інтерв'ю, щоб створити безпечний і гнучкий простір для розмови (Elmir, Schmied, Jackson & Wilkes, 2011).

Усі учасники_ці дослідження були ознайомлені з умовами дослідження (мета, конфіденційність, добровільність тощо) (*див. ДОДАТОК А*). Перед участю у першій фокус-групі учасники_ці заповнили інформовану згоду через Google Forms. Натомість учасника_цям другої фокус-групи умови участі були озвучені усно перед початком інтерв'ю. Таке рішення було зумовлене високою зайнятістю респондентів_ок та неможливістю до останнього моменту спрогнозувати остаточний склад групи, тому формальні умови та отримання згоди відбувалися безпосередньо з тими, хто зміг доєднатися до обговорення. Усі інформантки експетрних інтерв'ю заповнили інформовану згоду через Google Forms та надали дозвіл на збереження та використання їхніх імен і посад у тексті роботи. Від родичів та близьких полеглих також було отримано дозвіл на використання матеріалів розмов у межах написання цієї роботи.

Крім того, всі **інтерв'ю мали напівструктурований характер**: для них були створені гайди (*див. ДОДАТОК Б*), структура яких спиралась на теоретичну рамку дослідження. **Структури гайдів** для фокус-групових інтерв'ю мали

відмінності, з огляду на специфіку залученості до роботи з практиками пам'ятання:

- Вступне слово, питання-знайомство, 5 тематичних блоки (з'ясування мотивації; встановлення змістовного бачення пам'ятання; з'ясування форм взаємодії агентів пам'ятання; виявлення ключових викликів; обговорення візії) та завершення розмови (ФГ1 - низові ініціативи НаУКМА);
- Вступне слова, питання-знайомство, 4 тематичних блоки (встановлення змісту пам'ятання; з'ясування наявних запитів серед родичів полеглих та студентства; виявлення форматів і викликів), завершення (ФГ2 - робоча група з розробки політик пам'яті);
- Вступне слово, питання-знайомство, 4 тематичних блоки (концептуальна рамка: зміст пам'ятання; агенти пам'яті та їх взаємодія; формати практик та залучення до них; етика, виклики, конфліктогенність), завершення розмови (експертні інтерв'ю).

Водночас залишалась свобода у зміні порядку запитань та можливість відхилятися з метою уточнення або розширення відповіді (Lopez & Whitehead, 2013, p.128). Такий підхід дозволив гнучко реагувати на хід розмови, заглиблюватись в унікальний досвід та фіксувати непередбачувані емпіричні знахідки.

Концепт пам'ятання, на відміну від пам'яті, має акцент на агентності – є соціальною дією. Спираючись на підхід «*homo actans*» Джея Вінтера та Еммануеля Сівана (Winter, et al., 2010), на основі виділених авторами механізмів та характеристик колективного пам'ятання, для аналізу емпіричних даних було сформовано наступні **індикатори**, що стали основою для аналізу зібраних даних:

- **Хто** пам'ятає? Робота з цим індикатором передбачає ідентифікацію акторів пам'ятання: родичі полеглих, побратими/посестри, друзі, ініціативні групи тощо або офіційні інституції: «пам'ятання формується в результаті взаємодії між численними групами, зокрема державою» (Winter, et al., 2010, p.30).

Аналіз на цьому рівні дозволяє зафіксувати, хто саме ініціює та підтримує комеморативні та мемореалізаційні заходи, чия діяльність представлена в публічному просторі.

- **Як** пам'ятають? Цей індикатор охоплює конкретні практики, ритуали та формати соціальної дії: «постійні проговорювання, спільні дії, винахідливість у залученні ресурсів — це елементи, які зберігають сліди пам'яті» (Winter, et al., 2010, p.31). Кодування цих інструментів дозволяє систематизувати формати актуалізації спогадів.
- **Що** пам'ятають? Індикатор, що відповідає за зміст спогадів та знань. Він передбачає аналіз наративів в репрезентації втрати. Як зазначають автори, у в пам'ятанні можуть поєднуватись різні наративи: «елементи піднесення, гордості, товаришкості, але також і негативні сліди пам'яті» (Winter, et al., 2010, p.35).
- **Чому** пам'ятають? Індикатор, що відповідає за виявлення мотивів акторів: «групи не завжди приєднуються до пам'ятання з метою формування історичної свідомості. Вони можуть робити це з власних причин: впоратися з горем, створити лобі для отримання матеріальної вигоди, з метою помсти або реабілітації» (Winter, et al., 2010, p.30).
- **Коли** пам'ятають? Цей індикатор фокусується на динаміці пам'ятання у часі та тривалості комеморативних та мемореалізаційних ініціатив. Автори вводять концепт «терміну придатності» (shelf-life), наголошуючи на природі забуття (Winter, et al., 2010, p.31).
- **Де** пам'ятають? Цей індикатор фокусується на просторовому та матеріальному вимірах. Зокрема пам'ятання в межах університету може мати свої особливості через прив'язку до конкретних локацій, що створюють «зовнішню залежність від контексту» (Winter, et al., 2010, p.37).

Якісний аналіз транскриптів інтерв'ю проводився із застосуванням програмного забезпечення MAXQDA. Аналіз поєднував **дедуктивний та**

індуктивний підходи кодування. Попередньо опрацьована література та окреслена аналітична рамка були використані для дедуктивного кодування (окреслення категорій кодів). Водночас групи кодів та самі коди були сформовані індуктивно та виокремлювались безпосередньо з наративів респондентів_ок. Такий підхід дозволив розширити та доповнити початкову модель не передбаченими раніше вимірами.

Польовий етап дослідження тривав з 20 квітня 2026 року по 07 травня 2026 року. Жодне інтерв'ю не тривало довше рекомендованих двох годин, щоб не спровокувати втому від розмови (Lopez, et al., 2013, p.129). **Середня тривалість** складала для фокус-групових інтерв'ю - 1 година 47 хвилин, експертних - 1 година 17 хвилин, глибинних - 1 година 20 хвилин. Фокус-групові та експертні інтерв'ю були проведені **онлайн-форматі** на платформах Teams, Google Meet та Zoom. У Додатку В наведено перелік респондентів_ок, залучених до емпіричної частини дослідження. З метою дотримання етичних принципів, конфіденційності та уникнення ризику деанонізації учасників_ць (ФГ1, ФГ2 та глибинних інтерв'ю), точні соціодемографічні характеристики (вік, стать тощо) у таблиці не зазначаються. Аудіозаписи інтерв'ю були транскрибовані у програмі «Good Tape» та відредаговані вручну (див. *ДОДАТОК Г*).

Виокремлення статусних наборів (status sets) є необхідним для розуміння того як взаємодія різних соціальних позицій може впливати на поведінку та погляди дослідниці (Merton, 1972 p.22). **Інсайдерська позиція** авторки обумовлена насамперед її приналежністю до спільноти НаУКМА (випускниця бакалаврської програми соціології 2024 року, студентка магістерської програми соціології 2026 року). Вона поглиблюється статусом учасниці проєкту «Пам'ять академії - вічна», що передбачає співучасть в організації комеморативних практик в межах університетської спільноти. Ця позиція полегшила доступ до поля, розуміння інституційного контексту НаУКМА в рамках пам'ятання та сприяла встановленню базової довіри з респондентами_ками. Водночас **аутсайдерська**

позиція авторки полягає у відсутності особистого досвіду втрати рідних у війні Росії проти України. Перебування у «просторі між» (space between) дозволила зберегти складність подібностей та відмінностей (Dwyer & Buckle, 2009, p.60). «Простір між» формує подвійну оптику. З одного боку, як частина спільноти та ініціативи, дослідниця розуміє особливості організаційних процесів, що сприяло кращому орієнтуванню у відповідях та формулюванню уточнюючих запитань. З іншого боку, дистанція щодо безпосереднього досвіду втрати дозволило зосередитися на об'єктивному висвітленні досліджуваних процесів та зменшити ризик привласнення чужого болю та викривлення досвіду учасників_ць через власне сприйняття втрати.

Належність до певної групи чи наявність/відсутність певного досвіду не робить дослідження гіршим або кращим, проте порушує питання об'єктивності, рефлексивності та автентичності дослідницького проєкту (Dwyer, et al., 2009, p.57). Усвідомлюючи специфіку як інсайдерської, так і аутсайдерської позиції, авторка оцінювала їхній можливий вплив на етапах збору та аналізу даних. Зокрема ризик надмірного акцентування уваги на спільному для дослідниці та респондентів_ок досвіді, разом з тим, нівелювання відмінностей, або ж навпаки. (Dwyer, et al., 2009, p.58). Усвідомлення цих аспектів дозволило авторці вийти за межі статусних обмежень і зосередитися на об'єктивній репрезентації досвідів респондентів_ок (Dwyer, et al., 2009, p.59).

У процесі написання цієї роботи генеративний штучний інтелект «Gemini» застосовувався як допоміжний ресурс для редагування авторського тексту. Межі застосування включали: виправлення граматичних та орфографічних помилок, підбір синонімів та стилістичне вдосконалення логіки побудови речень для дотримання академічного стилю. ШІ використовувався на різних етапах підготовки тексту. Пряме копіювання згенерованого контенту було відсутнє, усі запропоновані варіанти редагування критично оцінювалися перед імплементацією в роботу. Крім того, цей інструмент застосовувався для первинного пошуку

літератури, після чого здійснювалася обов'язкова перевірка фактичного існування кожного джерела та особисте ознайомлення з вмістом.

2.2 Практики пам'ятання полеглих: соціальна дія через призму низових ініціатив НаУКМА

Основою дедуктивно-індуктивного аналізу фокус-групового інтерв'ю з представниками цими низових ініціатив стала розроблена рамка кодів (див. табл. 2.1). Вона систематизує отримані дані за ключовими категоріями кодів, які окреслюють структуру пам'ятання як соціальної дії.

Таблиця 2.1

Рамка кодів: пам'ятання на рівні низових ініціативи

Категорії кодів	Групи кодів	Коди
Хто пам'ятає	Агенти пам'ятання	низові індивідуальні або групові ініціативи; родини полеглих; внутрішньомогильні агенти
	Взаємодія «Ініціативи-Внутрішньомогильні агенти»	партнерство; брак навичок; отримання ресурсів; менеджмент; комунікаційна підтримка; медіація
	Взаємодія «Ініціативи-Родини»	рівні залучення родин: консультативний, організаційний, відмова; виклики етичної взаємодії; запит на здобуття навичок взаємодії
	Координація	неформальні зв'язки; «теплі контакти»; залучення нових учасників_ць; єдина інформаційна база; обмін інформацією; мережева модель

Продовження таблиці 2.1

Як пам'ятають	Підхід	персоналізація, гуманізм
	Форми	поєднання комеморативних та меморіалізаційних форм
Що пам'ятають	Зміст	Індивідуалізація; емоційна тональність
Чому пам'ятають	Мотиви	суспільно корисна самореалізація; проживання особистого досвіду втрати; подолання особистого страху забуття
	Мета	мобілізація ресурсів; трансляція культурної травми; створення безпечного простору; соціальна підтримка; подолання статистичного фрейму
Коли пам'ятають	Візія	інституціоналізація; трансформація; людський ресурс як умова тяглості
Де пам'ятають	Позаакадемічний простір	потреба концептуальних рамок

Перш за все, в рамках категорії кодів «**Хто пам'ятає**», за результатами аналізу фокус-групового інтерв'ю з представниками цими низових ініціатив, було виокремлено трьох ключових агентів пам'ятання в межах НаУКМА: низові індивідуальні або групові **ініціативи** (які можуть складатися зі студентства, випускників/випускниць та викладацького складу; як близьке оточення, так і ті, хто не знав полеглого особисто). Характеристика ініціатив як «низових» зумовлена відсутністю їхнього директивного керування або виконанням окреслених керівництвом НаУКМА обов'язкових задач. Серед агентів в ході аналізу також були виділені **родини полеглих** та **внутрішньомогильнянські агенти**. Категорія "внутрішньомогильнянські агенти" була виокремлена з огляду на специфічний підхід залучення: ці актори офіційно пов'язані з Академією через

професійну діяльність, разом з тим їхня участь у практиках пам'ятання виходила за межі виконання безпосередніх посадових обов'язків. Адже респонденти_ки зазначали, що звертались до них не через бюрократичну регламентованість роботи з пам'яттю, а як до носіїв специфічних навичок та компетенцій, які є необхідними для підтримки діяльності ініціатив. До цієї категорії агентів, спираючись на дані інтерв'ю, було віднесено Києво-Могилянську Фундацію, Асоціацію випускників НаУКМА, Відділ у справах студентства, Культурно-мистецький центр, окремі кафедри, викладачі_ки та співробітники_ці.

Поряд із визначенням самих агентів пам'ятання, окремим предметом дискусії став характер взаємодії між ними. Цей процес був одним із найбільш обговорюваних, з огляду на множинність агентів та потребу координації їхніх дій з метою уникнення потенційних конфліктів та взаємного врахування інтересів усіх залучених сторін. Зокрема, респонденти_ки окреслили потребу в залученні до практик пам'ятання представників_ць різних підрозділів НаУКМА та організацій дотичних до Академії. З огляду на брак певних навичок або ресурсів представники_ці ініціатив звертались до стратегії розбудови мережі партнерств. Зокрема, така співпраця була необхідна для забезпечення ресурсної бази (залучення фінансових та людських ресурсів, ФГ1Р4), оптимізації організаційного менеджменту (ухвалення управлінських рішень та обмін контактами, ФГ1Р1), комунікаційної підтримки (просування та поширення інформації, ФГ1Р2) та медіації (взаємодія з родинами полеглих, ФГ1Р5):

«Вони мали ресурси і можливість нам щось порадити з організаційної точки зору, тому що ті люди, які започинали, а це викладачі кафедри, ми вміємо викладати пари. Ми не вміємо фандрейзинг, ми не вміємо просування» (ФГ1Р1).

Родини полеглих є одними із ключових агентів. Базовими принципами взаємодії з ними стали узгодження ідей та процесу реалізації практик, а також

добровільність їхнього залучення до участі. Представники_ці ініціатив виокремлюють наступні рівні залучення родин (ФГ1Р4, ФГ1Р5):

- Консультативний: погодження та корегування наявних пропозицій та ідей *«Ця історія точно має бути узгоджена, кожне формулювання із батьками загиблих» (ФГ1Р2).*
- Організаційний: включеність у процеси створення та реалізації практик *«Є рідні, які хочуть максимально бути включеними в процес » (ФГ1Р4).*

Водночас, родини полеглих можуть обрати не долучатися до створення та підтримки практик пам'ятання та обмежити комунікацію з представниками_ицями Академії в цьому питанні. Відмова родини від співпраці не є виключно ознакою наявності комунікативних бар'єрів. Варто зауважити, що дистанціювання - це стратегія взаємодії, що вимагає визнання суб'єктності родин, дотримання етичних меж та забезпечення потреби в невторчаннях:

«Бути готовими до відмов і вміти ставити весь процес на паузу, якщо це може потенційно принести більше шкоди ніж користі» (ФГ1Р2).

Нехтування принципами взаємодії з родинами полеглих носить ризик виникнення конфліктних ситуацій, а сенситивність теми супроводжується загрозою їхньої ретравматизації. Щирість намірів сама по собі не гарантує емоційної безпеки та ефективності взаємодії. Відтак, виникає запит на визначення та структуризацію правил та здобуття конкретних навичок замість інтуїтивної комунікації:

«Не все, що робиться щиро потрібно іншій стороні, деякі речі просто треба робити правильно. І ми не знаємо, як правильно. Тобто нас цьому треба би навчити» (ФГ1Р1);

«Ми зараз перебуваємо в цій точці розвитку пам'ятування, загально в українському контексті, коли можна і треба ділитися правилами, виставляти межі етичності, як ми маємо комунікувати із батьками, щоб не було ретравматизації» (ФГ1Р2).

Оскільки взаємодія з родинами була визначена як один із найскладніших емоційних досвідів, виникає потреба у фаховій допомозі та медіації процесу:

«Найскладніше це спілкуватися перший раз з родиною. Що я пам'ятаю оцей перший дзвінок. Я сам не міг правильно... В цей момент у мене збивались думки до купи і так далі» (ФГ1Р5).

Навичка сенситивної комунікації, щоб не травмувати ні себе, ні адресата, не є базовою для загального людського досвіду та потребує роботи для її розвитку. Зокрема, ініціатори_ки сформували запит на проведення та участь в психологічних тренінгах для набуття навичок етичної комунікації, емоційної саморегуляції та запобігання (ре)травматизації при спілкуванні (ФГ1Р1).

Встановлення перших контактів та **координація** агентів пам'ятання починалась з неформальних зв'язків, як було зазначено «тепліх контактів» (ФГ1Р2). Хоча особисті знайомства стали ефективним інструментом запуску діяльності ініціатив, подальший їх розвиток, виключно на основі знайомств, є неможливим. Адже опора лише на сталі мережі контактів ускладнює долучення нових індивідів, що призводить до виснаження наявного людського ресурсу: студенти_ки випускаються, інші агенти стикаються з вигоранням або браком часу. Респонденти_ки (ФГ1Р2, ФГ1Р3, ФГ1Р5) артикують запит на створення єдиної інформаційної бази, яка має не лише структурувати поле пам'яті в НаУКМА, але й забезпечити рекрутинг нових учасників_ць:

«Точно є запит на якусь спільну базу, просто щоб людям було більш відомо про існуючі ініціативи, щоб поповнювати людський ресурс. Проект далі існує на волонтерській основі. І рук подекуди не вистачає» (ФГ1Р2).

Водночас проблема в комунікації виходить за межі суто сфери пам'яті. Респонденти_ки вказують на загальноуніверситетську тенденцію в складнощах поширення інформації:

«У нас є одна велика проблема, ми дуже погано комунікуємо, ми часто не розповідаємо» (ФГ1Р3).

Зокрема респонденти_ки вказують на загальну фрагментацію спільноти й через тривале дистанційне навчання. Крім того, заборона месенджера Telegram ускладнила швидке поширення інформації. Хоча ідейно цей крок підтримується, альтернативні варіанти (наприклад, WhatsApp або Outlook) не справляються з поставленими завданнями (ФГ1Р5). Через загальний брак каналів комунікації ініціативи мають проблеми з розповсюдженням матеріалів про свою діяльність та рекрутингом нових учасників_ць.

Підсумовуючи, незважаючи на множинність агентів та складність координації між ними, ФГ1Р1 наголошує на важливості збереження мережевої моделі та відмови від жорсткої вертикальної ієрархії. На думку респондентки, саме горизонтальна модель є найбільш ефективною: вона дозволяє забезпечити неформалізоване та ненав'язане включення у практики пам'ятання завдяки комунікації за принципом «рівний-рівному» (peer-to-peer). У такій системі роль організаторів полягає не в диктуванні форматів, а в загальній координації та фасилітації:

«Дуже важливо диверсифікувати види стейкхолдерів, які беруть участь в організації. [...] Нам не потрібно для цього розбиратись в усьому. Нам просто потрібно знайти правильних людей в різних групах, а вони самі скажуть, що потрібно робити» (ФГ1Р1).

Зафіксований у НаУКМА підхід до залучення множинних агентів перегукується з загальноукраїнським контекстом. Адже саме залучення є ключовою умовою врахування складності й багатоаспектності досвідів втрати (Єслігулашвілі та ін., 2025b, с.17), з подальшою його інтеграцією та осмисленням в академічному просторі. Збереження партисипативного характеру роботи з пам'ятанням забезпечує інклюзивність, допомагає уникати ризиків уніфікації та стандартизації. Однак варто зауважити, що без відкритих каналів комунікації та простору для обговорень, поле пам'яті в межах НаУКМА залишається частково закритим. Згідно з принципом «широкої залученості» в межах десяти принципів

меморіалізації війни, не очікується активна участь усіх членів спільноти, адже робота з пам'яттю має залишатись добровільною. Разом з тим, забезпечення доступу до інформації про такі ініціативи є необхідною умовою. Адже саме такий підхід унеможливить монополізацію пам'яті (Український інститут національної пам'яті, б. р.). З огляду на зазначену відсутність простору для діалогу та ускладнення трансляції повідомлень, задля повноцінної роботи згідно з принципом партисипативності варто зосередитися на формуванні безбар'єрного комунікативного середовища.

Категорія кодів **«Як пам'ятають»** шляхом індуктивного кодування та подальшого угруповання кодів, була розділена на два взаємопов'язаних рівні: визначення **підходу** (концептуальні засади, якими керуються ініціатори) та **форм** (стратегії практичної реалізації). Ключовим смисловим підходом, який артикулювали респонденти_ки (ФГ1Р2, ФГ1Р4, ФГ1Р5), став **підхід персоналізації** - фокус на особистість загиблого:

«В основі ми точно мали історію і людину» (ФГ1Р2).

Такий підхід резонує з виявленим в дослідженні «Що таке пам'ятати» запитом на гуманізм у протизага глорифікації чи віктимізації (Марценюк та ін., 2021a).

При цьому інформанти_ки рефлексують, що персоналізація пам'яті є перевагою та специфікою локальних спільнот. На відміну від загальнонаціонального рівня, університетська спільнота має змогу приділити належну увагу, час та ресурс (наприклад, іменну стипендію) кожному полеглому:

«Я не вірю, що персоналізованість пам'яті може бути в якомусь національному контексті» (ФГ1Р4).

Разом з тим, інституції на загальнонаціональному рівні скоріше мають працювати над створенням рамки, цілісного міфу та загального наративу війни. Така диференціація ролі мікро та макро структур в контексті пам'ятання перегукується з поділом на тактичний та стратегічний рівень меморіалізації. Де

перший має забезпечити простір для проживання втрати та збереження унікальних історій, а другий працює над довгостроковими задачами формування колективної пам'яті в українському суспільстві (Єлігулашвілі та ін., 2025b, сс.14-16).

Щодо безпосередніх **форм** реалізації практик пам'ятання, було виявлено стратегію **поєднання комеморативних подій та меморіалізаційних елементів**. Коли залучення фізичних артефактів виконує функцію носіїв спогадів та забезпечує їхню тяглість після завершення комеморативної події:

«Ось такі пам'ятні артефакти з події, щоб людина могла згадати про неї» (ФГ1Р5).

Оскільки забування є природним адаптивним механізмом, стратегія застосування фізичних об'єктів як механізмів екстерналізації пам'яті корелює з базовими нейробіологічними закономірностями (Дженова, 2024).

Близька полеглого могилянця також розмежовує **форми** практик пам'ятання за їхньою цільовою аудиторією. З одного боку, виокремлюються формати, актуальні для спільноти загалом, адже вони транслують пам'ять через знайомство з інтересами та уподобаннями полеглого. Разом з тим, існують більш камерні форми (вечори пам'яті для обміну спогадами), які спрямовані на підживлення комунікативної пам'яті тих, хто безпосередньо знав полеглого (Р4).

Категорія **«Що пам'ятають»** розкривається через **змістовне** наповнення практик, яке стало продовженням підходу персоналізації. Ключовим наративом респондентів_ок стало прагнення висвітлити **історію життя** полеглого через його зацікавлення (ФГ1Р4, ФГ1Р2), зберігаючи також пам'ять про військовий подвиг (ФГ1Р5). Самі родичі та близькі полеглих, роздумуючи над формами пам'ятання використовували фрази: «він би того хотів» Р1, «йому би зайшло» Р4, «він дуже любив» Р6. Таким чином, змістовне наповнення практик через персоналізацію та відображення інтересів полеглих корелює з баченням рідних і близьких.

Крім того, одним із озвучених аспектів формування змісту комеморативних заходів є увага до вибору емоційної тональності. Практики пам'ятання не повинні

відтворювати травматичний досвід втрати. Натомість мають формувати емоційно безпечний простір:

«Я вважаю, що тон має бути нетрагічним, бо загалом для цих людей, для родини, для друзів, для спільноти сама подія – це вже знак того, що сталася трагедія» (ФГ1Р5).

Така позиція корелює із застереженнями Оксани Кісь щодо ризиків практик пам'ятання. Концентрація уваги на образах болю та страждань містить загрозу вторинної травматизації. Оскільки наявність самої практики пам'ятання вже вказує на трагічність обставин, її зміст має бути побудований навколо емоційної безпеки (Кісь, 2010). Водночас одна з представниць родини полеглого описує цей підхід як «світла пам'ять» (Р6), що маркує потребу в делікатній емоційній тональності змісту, яка не поглиблює біль втрати.

Змістове наповнення категорії **«Чому пам'ятають»** розкривається через дві групи кодів: **мотиви** (передумова дії) та **мета** (спрямованість дії). Серед мотивів ініціювання практик пам'ятання стало прагнення акторів до **суспільно корисної самореалізації**. Ініціатори_ки розглядали сферу пам'ятання як простір для реалізації індивідуальних навичок у межах суспільно корисної дії (ФГ1Р3, ФГ1Р4). Деякі респонденти_ки характеризували своє залучення як «випадкове», оскільки від початку не планували діяльності у цьому напрямку. Однак перетин навичок та відчуття суспільного запиту стимулювало до проявів агентності. Крім того, інтенція до суспільно значущої дії могла підкріплюватись структурним чинником - отриманням фінансової підтримки, яка зробила реалізацію ідей можливою (ФГ1Р4).

Відчуття потреби **проживання особистого досвіду втрати** також стала мотивом до дії (ФГ1Р1, ФГ1Р5). У цьому контексті комеморація виступила копінг-механізмом, який допоміг перевести відчуття безсилля в активну дію. Оскільки вплинути на факт втрати неможливо, зусилля були спрямовані на організацію практик пам'ятання для підтримки самих ініціаторів:

«Ми не могли це виправити. Якщо чесно, це було потрібно для того, щоб напевно трошки... Радше, щоб підтримати нас самих» (ФГІР5).

Окреслена тенденція відповідає концепції Джея Вінтера, котрий вказував на роль комеморативних ритуалів як інструментів, що допомагають пережити травму, дозволяючи індивідам локалізувати скорботу та встановити її символічні межі (Winter, 2010).

Крім того, ініціювання практик пам'ятання може виступати інструментом **подолання страху власного забуття**. Через розбудову комеморативного простору учасники знаходять для себе підтвердження готовності групи пам'ятати. Таким чином, сама діяльність перетворюється на спосіб знизити власну екзистенційну тривогу:

«Чи будуть про мене пам'ятати, чи будуть на честь мене якась стипендія» (ФГІР3).

Якщо мотиви розкривають внутрішні передумови ініціювання практик пам'ятання, то **мета** визначає очікуваний результат цих дій. В умовах триваючої війни простір пам'яті трансформується у майданчик для фандрейзингу та **мобілізації ресурсів**. Це спосіб конвертувати пам'ятання у ресурс (військові збори чи стипендії), що відповідає викликам триваючої війни:

«Поки повномасштабне вторгнення продовжується, наша основна мета – це збори» (ФГІР5).

Звертаючись до теорії Дж. Александера, можна згадати, що важливою метою практик пам'ятання є репрезентація травматичного досвіду зовнішній аудиторії та відповідна **трансляція культурної травми** (Alexander, 2004). За допомогою своєї діяльності агенти_ки прагнули подолати відчуженість іноземної аудиторії через передачу емоційно близьких наративів:

«Ця людяність створювала своєрідний місток, співпереживання для людей за кордоном. Тому що аспект пам'яті, з того, що ми бачили, є для них досить далеким, я б сказала, абстрактним, ефемерним» (ФГІР2).

Водночас трансляція культурної травми та подолання відчуженості спрямовані не лише на зовнішню (іноземну), а й на внутрішню (українську) аудиторію. У межах українського суспільства також існує ілюзія віддаленості війни. Відтак практики пам'ятання стають інструментом нагадування про ціну збереженого життя:

«Це нам потрібно, всім нам, щоб розуміти, якою ціною. Тому що, на жаль, ще дуже багато людей, для яких війна десь там. Вона дійсно десь там, але гинуть всі» (P2).

Створення безпечного простору корелює з терапевтичною функцією політик пам'яті (Єлігулашвілі та ін., 2025b, сс.9-10). За спостереженнями респондентів_ок, вшанування полеглих в колі тих, хто має спільний досвід створює відчуття безпеки та співрозуміння, яке допомагає проживати власну втрату (ФГ1P2).

Окремою метою практик пам'ятання виступає **надання соціальної підтримки** родинам полеглих. У цьому контексті практики пам'ятання перетворюються на спосіб демонстрації солідарності та розуміння ціни можливості продовження жити:

«Передусім нам йдеться не про те, щоб собі зробити легше, вшанувавши пам'ять, а тим, щоб підставити якусь частину тіла тим людям. Тому що ми в кожному випадку, яка б у нас не була емпатія, ми кожен йдемо жити своє життя. А вони ні. І їхнє життя точно не буде таким, як раніше» (ФГ1P1).

Прагнення до соціальної підтримки відповідає висновкам дослідження Veteran Hub «Шлях коханої воїна» про важливість суспільного виміру комеморації. Публічні практики пам'ятання виступають інструментом подолання ізоляції родин полеглих, засвідчуючи солідарність спільноти з їхньою втратою (Veteran Hub, 2024).

Згідно з концепцією Джудіт Батлер, домінантні дискурси можуть зводити втрати до абстрактних цифр, позбавляючи життя унікальності (Батлер, 2016). Своєю чергою, практики пам'ятання стають інструментом акцентування на смаоцінності людського життя, яке заслуговує на скорботу і персоналізовану пам'ять, а не просто фіксацію в статистиці. Таким чином відбувається **подолання статистичного фрейму**:

«В основі ми мали історію та людину. Насамперед, для того, щоб зсунути цю парадигму цифр і втрат в російсько-українській війні в історію більш персональну» (ФГІР2).

Візія практик окреслює рамку сприйняття того, якими є можливості до структурування пам'ятання в часі та яким є потенціал до його майбутнього розвитку в межах Академії. Вона стала групою кодів для категорії **«Коли пам'ятають»**, яка поєднує в свої коди **інституціоналізації** та **трансформації**.

Для переходу від ситуативності (дія «тут і зараз») до системності (дія в довгостроковій перспективі), респонденти_ки бачать необхідність в інституційному закріпленні практик та можливості до їх трансформації. Таким чином, інституціоналізація не означає забезпечення статичності практик - вони мають трансформуватись відповідно до потреб та викликів часу, залишаючись «живими» та зрозумілими для майбутніх поколінь.

Для забезпечення циклічності та довготривалості практик пам'ятання необхідний перехід від суто низових ініціатив до рівня інституційної підтримки. На цьому етапі ключову роль починає відігравати адміністрація закладу, адже саме цілеспрямована політика університету здатна зафіксувати ці практики, надавши їм сталої форми у часі:

«Мені здається, це в тому числі має бути, знову ж таки, глобальна політика університету» (ФГІР5).

Пам'ятання в тих формах, які ми бачимо зараз, відображає потреби теперішнього. Однак, щоб ці форми були актуальними в майбутньому, вони

потребують трансформації. У парадигмі студій пам'яті це ілюструє перехід від роботи з комунікативною пам'яттю до формування основи культурної пам'яті (Ассман, 2016). Адже те, що працює для носіїв досвіду в теперішньому часі, вимагатиме інших підходів для довгострокового збереження:

«Пам'ятування у поточному форматі таких ініціатив, які існують зараз, мені це радше про теперішнє, аніж про майбутнє довгострокове» (ФГІР2).

Збереження сталих форм пам'ятання загрожує втратою їхній сенсів. Незмінність форми з часом призводить до відчуження спільноти від самої практики пам'ятання, перетворюючи її на ритуал, не пов'язаний з актуальним досвідом спільноти:

«Ось ці формати, вони однозначно мають змінюватись, бо в переосмисленні, в контакті завжди є зміна» (ФГІР1).

У процесі переходу до культурної пам'яті ключовим стає питання **збереження змісту, а не форми**. Відтворення чітких форматів пам'ятання зумовлюватиме їх рутинізацію та перетворення на номінальний обов'язок. З огляду на те, що наступні покоління студентської спільноти не будуть носіями прямого комунікативного досвіду, стратегічним завданням є трансляція не готових інструкцій, а глибинних сенсів. Такий підхід залишає простір для агентності майбутніх студентів_ок, дозволяючи їм привласнити цю пам'ять і сформувати навколо неї власні практики, які окреслюватимуть їхні індивідуальні потреби, мотивації та зміст:

«Така наша задача — це побудувати сенси. Не побудувати готовий шаблон, який буде передаватися з рук в руки, а побудувати сенси, якими будуть надихатися інші люди, які потенційно не будуть знати цих людей вже і не зможуть розказати їх історію. Але у них буде свій досвід, свої переживання, і завдяки цим сенсам вони зможуть його екстраполювати на свої проекти, на свої форми пам'ятування» (ФГІР5).

Важливим спостереженням стало те, що **довгостроковість практик** пам'ятання також залежить від **психоемоційного стану** залучених агентів_ок. Відтворення практик може перериватися не через брак бюрократично закріплених процедур, а в силу виснаження та вигорання індивідів під час роботи з чутливими процесами. Збереження тяглості виходить за межі адміністративних процедур і пов'язане з наданням підтримки (емоційної, організаційної, ресурсної) тим, хто безпосередньо реалізує цю соціальну дію:

«Я вже себе ловив на думці, що я декілька разів не долучався до деяких ініціатив з організаторської точки зору» ФГІРЗ

Категорія **«Де пам'ятають»** структурується навколо двох основних просторів пам'ятання: **академічного** та **позаакадемічного**. В межах НаУКМА внутрішній простір пам'ятання є інтуїтивно зрозумілим для акторів завдяки набутим соціальним зв'язкам та спільним цінностям. Натомість вихід у позаакадемічне середовище викликає застереження. Ці побоювання пов'язані з виникненням можливих нормативних суперечностей. Адже перенесення практик у ширший публічний простір може дисонувати з внутрішніми нормами чи політиками університету. Нечіткість та відсутність опори формує запит на розробку концептуальних рамок, на яку ініціативи могли б спиратись:

«Чи не буде це порушувати якісь...політики Могилянки. Треба розробити певні концепти» (ФГІР5)

2.3 Практики пам'ятання полеглих: діяльність робочої групи з розробки політики пам'яті в НаУКМА

Якщо попередній підрозділ розкривав специфіку взаємодії агентів пам'ятання крізь призму низових ініціатив, то цей етап аналізу зміщує оптику на **внутрішньомогилянських агентів**: діяльність представників_ць робочої групи, залучених до адміністративно-організаційної роботи Академії. Фокусуючись на

діяльності внутрішньомогиянських агентів було виокремлюємо два ключових напрями роботи: з родинами та ініціативами (див. табл 2.2).

Таблиця 2.2

Рамка кодів: діяльність робочої групи

Категорії кодів	Групи кодів	Коди
Хто пам'ятає	Взаємодія «Внутрішньомогиянські агенти-Родини»	відсутність централізованої структури; робота з запитами; пропозиції форматів; потреба комунікативного простору
	Взаємодія «Внутрішньомогиянські агенти-Ініціативи»	робота з запитами; супровід реалізації
	Координація	децентралізація; простір діалогу
Як пам'ятають	Підхід	рівність; персоналізація
	Форми	поєднання комеморації та меморіалізації; архіву спогадів; наукове знання
Що пам'ятають	Зміст	продовження ідейного спадку полеглих; символічна присутність
Чому пам'ятають	Мета	ідентифікація; гуртування; вдячність
Коли пам'ятають	Візія	інституціоналізація; структурна напруга

Комунікація з родинами полеглих немає централізованої структури і носить переважно **точковий характер** (ФГ2Р4). Вона розгортається в межах поточних запитів родин. Взаємодія охоплює надання адміністративної та змістовної підтримки в їхній реалізації (ФГ2Р1). Водночас робота зі зверненнями передбачає не лише реакцію, а й зустрічне пропонування родинам наявних у межах Академії

форматів вшанування пам'яті (ФГ2Р3). Такий підхід дозволяє знизити організаційне навантаження на близьких полеглих. Замість необхідності самостійно конструювати форми пам'ятання, вони можуть отримати простір для вибору серед уже напрацьованих Академією рішень:

«Я не можу відповісти на це насправді, як воно, в якому форматі воно може бути» (Р5).

Множинність наявних практик (від панахид до студентських проєктів) стимулює перехід до нового рівня взаємодії. Певна стихійність ініціатив виступає «сигналом» про необхідність формування стабільного кола спілкування, створення єдиного комунікативного простору з родинами полеглих (ФГ2Р4).

Комунікація з ініціативами розгортається у форматі **роботи із запитами** і реалізується через їх адміністративно-організаційний супровід:

«Ми ініціативи розглядаємо, підтримуємо, наскільки можемо» (ФГ2Р3).

Представники_ці згадали особливість **децентралізації НаУКМА**. З одного боку вона забезпечує гнучкість системи та автономне функціонування внутрішніх підрозділів. З іншого боку, децентралізація може створювати бар'єри для обміну інформацією та координації дій всередині інституції. Існує ризик фрагментації, де ініціативи існують паралельно та ізольовано:

«Через оцю нашу децентралізацію не встигаємо між собою більше заприятитися і дізнатися. Ми не встигаємо ходити на заходи один до одного, бо їх дуже багато. Ми мало знаємо про університет всередині. І це знання таке кластеризоване» (ФГ2Р4).

З огляду на децентралізованість системи наявність комунікаційної інфраструктури стає необхідною умовою для інтеграції кластеризованих ініціатив в узгоджений простір колективного пам'ятання. Разом з тим, простір для діалогу є важливим не лише для реалізації практик пам'ятання та координації ініціатив. Респонденти_ки вказують, що відсутність такого майданчику свідчить про **загальну комунікаційну кризу**. Про це також зазначали представники_ці низових

ініціатив, підкреслюючи, що дефіцит єдиного інформаційного простору ускладнює поширення інформації та залучення аудиторії:

«Це загальна наша проблема, що в нас немає якогось інституціоналізованого простору діалогу, внутрішнього майданчику, де ми можемо обговорювати те, що нас хвилює, турбує, чимось хорошим теж ділитись. Бо окремий момент, що зараз навіть студентського ЗМІ повноцінного немає» (ФГ2Р1).

Отже, брак майданчиків для діалогу (наприклад студентські медіа) ускладнює консолідацію зусиль як навколо колективного пам'ятання, так і для вирішення інших питань в межах НаУКМА.

Основою підходу до пам'ятання було визначено забезпечення рівності та збереження персоналізації. Інтеграція пам'ятання в академічне життя НаУКМА відбувається на засадах подолання знеособлення та ієрархізації пам'яті:

«Це можуть бути стипендії, гранти, конкурси, все що завгодно, будь-якої форми, імені полеглих могилянців, і наша ідея в тому, щоб пам'яті кожного полеглого була в університеті відзнака» (ФГ2Р3).

В обох фокус-група інформанти_ки говорили про **взаємодоповнення матеріального та процесуального вимірів пам'ятання**. Якщо учасники_ці ФГ1 зазначали, що комеморативна подія потребує фізичного елемента, який залишатиметься та нагадуватиме про неї після завершення, то учасники_ці ФГ2 артикулюють зворотну, але споріднену логіку: точка фіксації в матеріальному просторі (об'єкт), чи інституційній структурі (наприклад, стипендія) потребує супроводу через дію. Практики пам'ятання краще працюють в синергії форм, коли одна утримує пам'ять у просторі чи структурі університету, а інша через взаємодію наповнює її емоційним зв'язком, запобігаючи відчуженню:

«Матеріальні об'єкти все одно, якими б вони не були, де б вони не були, потребуватимуть підтримки через дію і взаємодію. Бо тільки в такий спосіб створюються емоційні зв'язки між людиною, простором і об'єктом.

А без емоційного зв'язку пам'ять жити не може. Інакше це просто накопичені знання» (ФГ2Р4).

Про такий підхід взаємодії форм зазначала Аляйда Ассман, коли матеріальні форми не є самодостатніми без актуалізації закладених в них сенсів через дію (Ассман, 2016, с.30).

Серед артикульованих **форм** пам'ятання також виокремлюється збір спогадів. **Створення архіву** виступає інструментом формування накопичувальної пам'яті. Інформантами_ками проблематизується природа забуття та ризик втрати комунікативної пам'яті. Тому функцією архівування стає її закріплення у накопичувальному вимірі через фіксацію персональних наративів:

«Це добре, що зараз є люди, які мають цю пам'ять тут, в голові, але завтра, післязавтра цього може не бути, і це буде безповоротно втрачено. Щось дуже цінне для пам'ятання про якусь конкретну людину. Збір — це насправді дуже важливо» (ФГ2Р1).

Інформантка ФГ2Р4 вказує на унікальну можливість НаУКМА як освітньої інституції працювати з пам'ятанням у **формі наукового та академічного знання**, називаючи це «кабінетним способом пам'ятати». За рахунок такої освітньої особливості університетської спільноти, відкривається простір унікальних форм: видання збірок, наукове осмислення та аналіз, робота над довідниками тощо.

Серед наявних форм пам'ятання полеглих в межах НаУКМА були згадані іменні стипендії, стіна пам'яті, цифрова книга пам'яті, спортивні турніри, студентські проєкти (Пам'ять Академії, Unissued Diplomas), вечори пам'яті, панахиди, що разом відображають наявність як комеморативних форм пам'ятання, так і меморіалізаційних.

Змістовний фокус практик пам'ятання зосереджений на продовженні ідейного спадку полеглих. Їхні зацікавленості, переконання, світогляд та принципи зберігають символічну присутність у просторі НаУКМА завдяки міжпоколінній

трансляції, де наступні когорти студентів_ок відтворюватимуть цей спадок через власні соціальні дії:

«Стипендії для студентів або гранти, які би продовжували чи підкреслювали цінності полеглого і продовжували його справу тепер вже через реалізацію студентами відповідних проєктів» (ФГ2Р3).

З перспективи робочої групи з розробки політик пам'яті в НаУКМА, була окреслена **мета практик на стратегічному рівні**: конструювання колективної ідентичності спільноти та її гуртування. А також **тактичному** - віддання шани полеглим. Практики пам'ятання виступають механізмом **конструювання групової ідентичності**. Оскільки індивіди визначають себе через те, що разом згадують та забувають (Ассман, 2016, с.69), залучення до колективного пам'ятання сприяє не лише збереженню минулого, а й усвідомлення групи в теперішньому:

«Практики пам'ятування — це, знаєте, як інструмент, який підсилює наші цінності. Який не дозволяє нам забути, хто ми, чому ми тут, чого ми прагнемо» (ФГ2Р3).

Колективне пам'ятання виступає інструментом **соціальної згуртованості**. В умовах гетерогенності спільноти, практики створюють простір, що сприяє солідаризації:

«Один із способів склеювання спільноти. Це те спільне, що потенційно може об'єднувати дуже різних людей» (ФГ2Р4).

Ця мета відповідає об'єднавчій функції політик пам'яті, виокремленій в літературі (Єлігулашвілі та ін., 2025b, сс.10-11). Спільне переосмислення війни діє як інтегруючий фактор, який долає внутрішньогрупові розбіжності та консолідує індивідів довкола спільних елементів досвіду. Пам'ятання стає виявом усвідомлення ціни власного сьогодення та **демонстрації вдячності**. Разом з тим, віддання шани полеглим стає маркером солідарності з тими, хто продовжує боротьбу:

«Віддати шану людям, тому що ми можемо робити те, чим ми займаємось зараз завдяки цим людям. Сказати дякую» (ФГ2Р2).

Респонденти_ки зійшлись в думці щодо необхідності **інституціоналізації роботи з практиками пам'ятання**. Було артикульовано вразливість низових ініціатив: вони є короткостроковими через природну ротацію студентської спільноти, брак стабільних ресурсів та ризик вигорання активістів_ок (зокрема студентів_ок, випускників_ць і співробітників_ць, які мають основну зайнятість). **Трансформація** полягає в переході від неформалізованих ініціатив до інституційних форм. Для забезпечення довгострокової тяглості цього процесу необхідна інтеграція практик в організаційну структуру університету. Вона передбачає формування чітких процедур: створення механізмів бюджетування (фінансування як інструментів, так і праці залучених осіб), а також нормативне закріплення відповідних завдань у посадових інструкціях:

«Не вірю в довгострокове існування практик пам'ятування без бюрократичних процедур, без вбудованості в бюрократичну систему, в бюрократичні процеси. Доки не буде офіційної процедури, загальновизнані, загальноприйняті рядки в бюджетах на певні підрозділи, люди, які отримують зарплату за те, що вони підтримують, популяризують серед нових студентів, організовують події. Доки це тримається на ініціативах, мені здається це не буде тяглим» (ФГ2Р6).

Водночас в ході аналізу була виявлена **структурна напруга** між необхідністю інституційного закріплення пам'яті та загрозою формалізму. Наявність адміністративних рішень не гарантує відтворюваності та сталості пам'ятання. Бюрократизація, позбавлена ціннісної залученості виконавців, призводить до ритуалізації, коли процес зводиться до порожньої форми. Відповідно, ключовим викликом стає підтримка людського виміру: збереження внутрішньої мотивації тих агентів, які забезпечують функціонування інституційних структур через власну ціннісно-раціональну дію:

«Ми можемо написати мільйон положень, виділити 150 ставок, і воно ляже мертвим грузом. Тут все одно потрібні люди, яким це буде не байдуже. І одна із задач спільноти на загал, мені здається таких людей виявляти і плекати, щоб вони не зневірилися, розчарувалися і не втратили сили» (ФГ2Р4).

Низовий характер ініціатив є загально українською тенденцією (Марценюк та ін., 2021a, с.20). Запит на інституціоналізацію полягає в потребі переходу від тактичних низових ініціатив до стратегічного рівня політики пам'яті, що має забезпечити їхню сталість та прозорість. Таким чином, виокремлення чітких рамок і закріплення комеморативної роботи в посадових обов'язках відображає загальноукраїнський запит на структурування поля пам'яті.

2.4 Експертна оптика в роботі з практиками пам'ятання

Оскільки пам'ять пов'язана з питанням влади, **забезпечення партисипативності** слугує запобіжником проти її монополізації (Експертка 5). Як зазначає П'єр Нора, централізація пам'яті здатна перетворити її на «священну історію», що стирає особливості та відмінності локальних спільнот (Нора, 2014, с.13). Таким чином, щоб зберегти цю множинність, організація практик пам'ятання має нагадувати менеджерський проєкт:

«Мануєш потреби і відповідно після цього вислуховуєш запити, і після цього вже дизайн і процес прийняття рішення для того, щоб воно наблизило потреби до задоволення» (Експертка 3).

У попередніх підрозділах родини полеглих були виокремлені як одні з ключових агентів. Разом з тим, Експертка 6 вказує на наявність прикладів у громадах, коли родичі, які мають ресурс та можливість бути активніше залученими до життя спільноти, об'єднуються в **ради родин загиблих** (див.табл. 2.3). Це дозволяє централізовано артикулювати запити та представляти спільну позицію.

Таблиця 2.3

Рамка кодів: експертна оптика

Категорії кодів	Групи кодів	Коди
Хто пам'ятає	Агенти	Рада родин загиблих, фасилітатор_ка; партнери
	Взаємодія	партисипативність; готовність спільноти до сприйняття
Як пам'ятають	Підхід	принцип емоційної зваженості; відсутність тиску; «не нашкодь»; добровільність; рівність
	Форми	варіативність; різноманітність; інтеграція форм
Що пам'ятають	Зміст	унікальні біографічні риси; уникнення ідеалізації
Чому пам'ятають	Мотиви	збереження символічної присутності полеглих; пошук валідація досвіду
	Мета	асиміляція травматичного досвіду; деінструменталізація втрат; гуртування; побудова соціальних зв'язків
Коли пам'ятають	Візія	формування культурної пам'яті; психоемоційний стан агентів_ок
Де пам'ятають	Академічний простір	підготовка фахівців; продукування знань; інтерналізація культури пам'яті
	Позаакадемічний простір	трансляція культури пам'ятання; просторовий вплив

Експертний досвід (Експертка 1, Експертка 4) вказує на необхідність виокремлення ще одного агента в полі пам'яті - **фасилітатора_ки** (або

медіатора_ки). Головна роль фасилітатора_ки полягає у налагодженні діалогу та координації різних акторів_ок задля пошуку спільного бачення певної практики:

«Фасилітатор, чуючи емоційні висловлювання людей, може це все підсумувати, чітко проговорити, щоб налагодити процес порозуміння і пошук конструктиву» (Експертка 4).

Крім того, Експертки 2 та 4 наголошують на важливості **побудови партнерств** при організації практик пам'ятання. Вони дозволяють делегувати частину завдань профільним фахівцям, які мають забезпечити коректну реалізацію ідеї. Така стратегія партнерства відображає логіку взаємодії ініціатив та внутрішньомогильнянських агентів, коли низові ініціативи відчують брак ресурсів чи компетенцій і делеguють частину організаційних завдань підрозділам Академії.

Практики колективного пам'ятання мають враховувати **(не)готовність аудиторії** до їх сприйняття. Ініціативи агентів_ок (і низових, і формальних) мають бути сенситивними до спільноти в якій вони реалізуються. Проведення комеморативних заходів або фіксація певних просторових рішень мають бути чутливими до загальної аудиторії, яка виступатиме як споживач цих рішень. Експертка 6 ілюструє ризики одностороннього підходу на прикладі шкільного середовища, де рішення можуть впроваджуватись без урахування вікової специфіки. Як наслідок пам'ятання не виконує своїх функцій (об'єднавча, терапевтична тощо), адже діти не залучаються до нього.

В умовах триваючої війни процеси проживання втрати та планування політики пам'ятання синхронізується. Це провокує напругу між терапевтичною функцією практик пам'ятання та їхньою роллю в довгостроковій організації простору. Щоб уникнути ризику суто емоційних рішень і втрати макроперспективи (Експертка 3, Експертка 4), артикулюється необхідність **підходу емоційної зваженості**:

«Не тільки біль зараз треба втамувати, а треба ще подумати про те, як цей втамований біль виглядатиме у просторі, в якому ми живемо, щоб це все не було, як одне суцільне кладовище» (Експертка 6).

Серед озвучених ключових підходів було зазначено **забезпечення відсутності тиску** в питаннях участі або способах проявлення почуттів втрати. Відмова або небажання участі в практиках пам'ятання може бути захисним механізмом. В таких сенситивних питання не має бути тиску або уніфікованих форм проживання втрати:

«Є певна кількість травма фокусованого контенту, який ми можемо витримати без якоїсь шкоди для себе» (Експертка 3).

Крім того, будь-яке впровадження практик має бути **не насильницьким** (Експертка 4). Тобто важливо інформувати про наявність можливостей, однак рішення про участь кожна родина має приймати самостійно.

Експертки підкреслюють **варіативність форм** пам'ятання та їх індивідуалізований характер: комусь необхідно мати матеріалізований вияв пам'ятання, комусь можливість проговорити пережите (Експертка 1). Деяким важливо розміщення історії життя на цифровій платформі, хтось вбачає найкращу форму у висадженні дерев (Експертка 4). На відсутність універсальності цих форм звертає увагу й представниця родини полеглого могилянця, зазначаючи, що формат із використанням банерів їй не близький:

«Поляризується ця історія, що стоять банери. Бо, по-перше, на це з часом місця не стає. На жаль, щодня щось відбувається, а потім нема на то місця» (P1).

Головне, щоб обрана практика підпорядковувалась принципу **«не нашкодь»**: *«Кожен має право на пам'ять. І якщо він нікого цим не ображає і не зачіпає інших, воно має місце на існування» (Експертка 2).*

З одного боку, робота з комунікативною пам'яттю дозволяє зберігати унікальні історії та риси полеглих. Що відкриває шлях до різноманітних форм

пам'ятання, які б могли відобразити особистість загиблого. З іншого боку, керуючись **принципом рівності**, інституційні органи не можуть затвердити абсолютно всі запропоновані ініціативи. Експертка 4 зазначає, що мала **досвід роботи з відмовами певних форм**, а саме встановлення персональної скульптури, з огляду на порушення рівності пам'ятання. Оскільки не всі родичі полеглих, які проживають в громаді, володіють ресурсами для створення подібних об'єктів. Відтак, виникає структурна напруга між прагненням до персоналізації та необхідністю підтримувати соціальну справедливість.

Разом з тим, Експертка 4 та Експертка 5 звертають увагу на важливість взаємодії різних вимірів практик пам'ятання — коеморації та меморіалізації:

«Відкривати нові місця немає сенсу. Нам треба нарощувати традиції навколо існуючих місць, щоб вони репрезентували якісь наші цінності, наше життя і використовувались» (Експертка 4).

Інтеграція практик забезпечує сталість пам'ятання через підсилення форм. Таким чином фізичний об'єкт (меморіалізація) набуває соціальної значущості в момент взаємодії з ним в межах коеморативних заходів, перетворюючись із елемента ландшафту на інструмент гуртування спільноти та трансляції її цінностей. Інформанти_ки ФГ1 та ФГ2 також виокремлювали стратегію поєднання форм:

«Сьогодні максимальна задача – це інтегрувати обидва. З одного боку, це просторові рішення, а з іншого боку, це постійна робота над присутністю» (Експертка 5).

Як було згадано, в основі сучасних практик пам'ятання лежить комунікативна пам'ять, тобто досвід особистої взаємодії та безпосередні спогади про полеглих. Як зазначає Експертка 1, змістовне наповнення сучасних ініціатив може будуватися довкола **індивідуальних історій**:

«Про те, яка людина була, чим саме її історія вирізняється загалом зі всіх» (Експертка 1).

Відповідно, головним фокусом пам'ятання стає унікальні біографічні риси, а не уніфікований образ. Такий підхід дозволяє зберегти пам'ять про конкретну особистість, уникаючи загальних шаблонів.

Крім того, пам'ятання має бути відкритим до множинності історій: важливо зберегти **автентичність життєвого шляху**. Тільки так можлива рефлексія того, як саме ціннісні орієнтири привели до прийнятих рішення. Необхідно уникати спрощення життєвого шляху людини, адже воно перетворює індивідуальний досвід на стандартизований символ:

«Щоб пам'ять не перетворювалась на пропагандистське кліше, потрібно знати більше і більше включати в наші публічні практики пам'ятання» (Експертка 3).

Оскільки деякі інформантки зайшли в поле роботи з пам'яттю через особисту втрату, було окреслено **мотиви**, безпосередньо зумовлені цим досвідом. Таким чином одним з мотивів долучення до роботи з практиками пам'ятання стало бажання **зберегти символічну присутність** полеглих в соціальному просторі через реалізацію їхніх ідей та ініціатив.

Залучення до практик пам'ятання також зумовлюється пошуком середовища для **легітимації** та **валідації** досвіду (Експертка 4, Експерта 6). Вони сприяють проживанню втрати та водночас надають відчуття приналежності до групи. Через брак майданчиків для рефлексії, деякі експертки розпочинали діяльність задля створення таких безпечних просторів для себе та інших:

«Нам важливо побачити цю валідацію. В групі, яка для нас важлива, і це в якомусь сенсі допоможе краще впоратися з втратою і теж відчувати почуття приналежності» (Експертка 3).

Метою практик пам'ятання може бути **асиміляція болю втрати** та інтеграція травматичного досвіду в колективний наратив спільноти. Таким чином, травма не витісняється і не забувається. Натомість колективне пам'ятання стає способом пошуку шляхів співіснування з втратою:

«Це можливість примиритися з втратою, інтегрувати її в своє життя» (Експертка 2).

Деінструменталізація втрат ідейно пов'язана з подоланням статистичного фрейма, описаного у підрозділі 2.3. Використовуючи метафору «гвинтика в механізмі», Експертка 1 демонструє, як життя людини може зводитись до функції, сприймаючись як ресурс. Однак через ініціативи спільнота протистоїть функціональному підходу та демонструє, що кожне життя має самодостатню цінність поза межами прагматичних уявлень.

Колективне пам'ятання виступає механізмом **гуртування спільноти**. Творення спільних смислів довкола минулого не лише зміцнює соціальні зв'язки, а й формує колективну ідентичність, яка підтримує тяглість спільноти у часі (Експертка 4). Оскільки війна розриває звичну соціальну тканину, залучення до практик пам'ятання дозволяє її відновити. Як зазначає Експертка 5, спільні обговорення та активності цінні самі по собі, незалежно від успішності кінцевого проєкту пам'ятання, адже вони повертають індивідів до спільної дії.

Часовий вимір практик пам'ятання пов'язаний із природним процесом забування. Саме зараз спільнота має змогу спиратися на унікальний, але вразливий до часу ресурс - комунікативну пам'ять. Однак цей етап є перехідним. Якщо спільнота встигає зафіксувати ці індивідуальні історії, вони мають потенціал трансформуватись згодом у культурну пам'ять:

«Історії теперішні, вони все ще трішки більш живі. Це нормально забуватися. І з часом індивідуальний рівень, якщо правильно побудований, він переростає в колективний» (Експертка 1).

Сталість практик пам'ятання залежить від **психоемоційного стану ініціаторів_ок**. Робота з темою втрати, відчуття соціальної відповідальності та зовнішній тиск можуть виснажувати. Відтак задля збереження тяглості ініціатив необхідно забезпечувати відпочинок, знижувати тиск та працювати над профілактикою вигорання (Експертка 3). Зокрема, інформанти_ки низових

ініціатив вказували на наявність рис емоційного виснаження та потребу в підтримці. Цю думку поділяють і представники_ці робочої групи з розробки політик пам'яті підкреслювали, що бюрократичної фіксації посадових обов'язків буде недостатньо для тяглості практик без роботи над збереженням людського ресурсу.

Академічний простір має власну специфіку конструювання пам'ятання. Оскільки одна із задач університету — це формування вмінь, навичок та компетенцій (Експертка 1), наявна культура пам'яті закладу також стає частиною соціалізації студентства. Інтерналізуючи цю культуру випускники_ці виносять її за межі академічного простору. Таким чином університетські практики пам'ятання **масштабуються та транслуються** у нові соціальні середовища (Експертка 6).

Необхідність працювати з наслідками війни формує суспільний запит на кваліфіковані кадри, які маю компетенції до роботи в полі пам'яті. Таким чином університет має потенціал стати платформою для **підготовки фахівців** (Експертка 6).

Крім того, університет володіє потенціалом стати осередком **продукування академічного знання**, яке дозволить вивести практики пам'ятання на рівень наукової рефлексії:

«З дослідницького погляду університети мають продукувати тексти академічні, аналітичні і так далі, які теж можуть бути долучені до експертного обговорення» (Експертка 3).

До того ж, Академічна спільнота не ізольована від прилеглого міського середовища, а навпаки має потенціал до його трансформації як авторитетний агент цього простору. Тож ініціативи потенційно здатні виходити за межі корпусів та **формувати міський простір пам'яті**:

«Могилянка могла б стати дійсно таким драйвером розвитку Подолу» (Експертка 5)

Експертка 2 та Експертка 3 згадували роль студентства в контексті **здійснення низового громадського контролю** у питаннях сфері комеморації та меморіалізації. Таким чином протест або певна демонстрація виступають як демократичні інструменти захисту етичних чи змістовних меж пам'яті :

«Можливості використовувати якісь демократичні інструменти для протестів, тому що це теж може бути частиною меморіальної культури, умовно протестувати проти якихось поганих рішень в питаннях пам'яті» (Експертка 3).

Підсумовуючи в ході емпіричного етапу якісного дослідження, було окреслено структуру поля пам'яті в НаУКМА з урахуванням експертної оптики. Систематизація даних за попередньо розробленою дедуктивною рамкою категорій кодів дозволила проаналізувати практики пам'ятання як багатовимірну соціальну дію.

Загальна конфігурація мережі агентів пам'ятання в НаУКМА вибудовується довкола трьох ключових груп акторів: низових ініціатив, родин та близьких полеглих, а також внутрішньомогиянських агентів. Взаємодія ініціатив та внутрішньомогиянських агентів будується на основі співпраці. Своєю чергою, родини полеглих взаємодіяли з ініціативами на рівні консультації, були співорганізаторами або ж відмовлялись від участі чи підтримки практик. Взаємодія внутрішньомогиянських агентів з родинами полягала в роботі із запитами або наданні пропозицій щодо організації практик. Також за потреби до роботи з пам'ятанням можуть бути долучені фасилітатор_ка або додаткові партнери. Варто зауважити що, якщо аудиторія не є активним агентом пам'ятання, але виступає реципієнтом практик, важливо оцінювати її (не)готовність до їх сприйняття. Крім того, збереження мережевої структури є необхідною умовою дотримання принципу партисипативності та унеможливлення монополізації пам'яті (див. рис. 2.1).

З огляду на децентралізацію структурних підрозділів НаУКМА, доцільним є визначення та структуризація спільних правил взаємодії в полі пам'яті, створення єдиної інформаційної бази та майданчика для діалогу, а також здобуття навичок сенситивної комунікації.

Рис. 2.1. Структура пам'ятання: агенти та взаємодія

Головними підходами до роботи з практиками пам'ятання визначено їх персоналізацію, забезпечення рівності пам'яті, прийняття емоційно зважених рішень, а також забезпечення добровільності участі без тиску на агентів_ок та аудиторію, керуючись принципом «не нашкодь». Щодо форм практик пам'ятання, усіма групами інформантів_ок було наголошено на важливості інтеграції комеморативних та меморіалізаційних форм. Загалом було визначено, що форми мають бути варіативними та не уніфікованими задля збереження підходу персоналізації (див. рис. 2.2). Важливо зауважити, що підхід персоналізації є перевагою локальних спільнот через можливість приділити увагу та ресурс вшануванню кожного полеглого, зберігаючи унікальні історії на противагу узагальненому макро наративу.

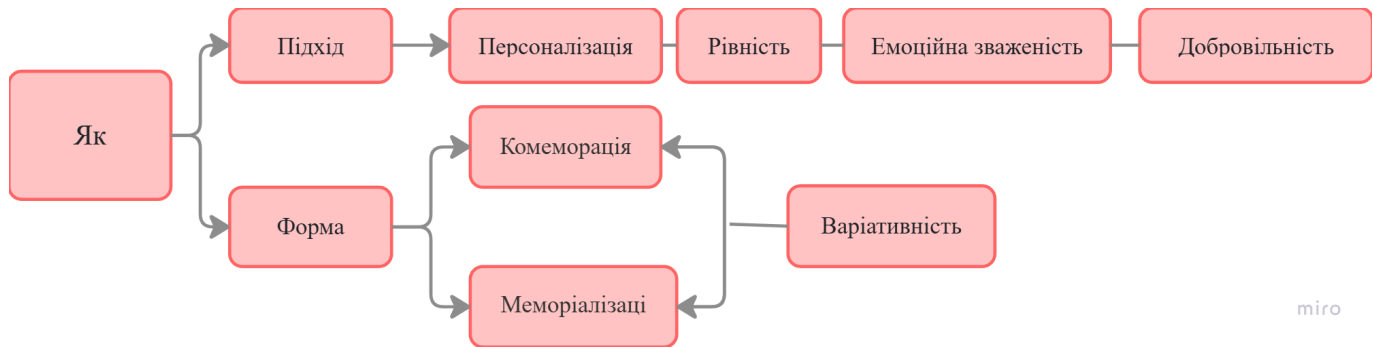

Рис. 2.2. Структура пам'ятання: підходи та форми

Зміст практик пам'ятання пов'язаний з підходом персоналізації. Через них агенти_ки прагнуть висвітлити історію життя полеглих. Варто зауважити, що ця історія має бути автентичною та не перетворюватися на ідеалізований образ. Крім того, важливим змістовним наповненням практик є їхня тональність, а саме орієнтація на «світлу пам'ять», що формує емоційно безпечний простір і запобігає (ре)травматизації через уникнення надмірної концентрації на образах болю (див. рис. 2.3).

Рис. 2.3. Структура пам'ятання: змістовне наповнення

Внутрішніми мотивами ініціювання практик пам'ятання виступають прагнення до суспільно корисної самореалізації, проживання особистого досвіду втрати, легітимація та валідація переживань, подолання страху забуття та збереження символічної присутності полеглих. Цільова спрямованість практик охоплює мобілізацію ресурсів (на військові збори та меморіальні стипендії), надання соціальної підтримки родинам і створення безпечного простору для асиміляції болю втрати в колі людей зі схожим досвідом. На стратегічному рівні метою комеморації є конструювання колективної ідентичності, гуртування спільноти, трансляція культурної травми для подолання відчуженості аудиторії, а

також деінструменталізація та вихід за межі статистичного фрейму через акцентування на самоцінності кожного життя (див. рис. 2.4).

Рис. 2.4. Структура пам'ятання: мотиви та мета

Візія практик пам'ятання полягає в усвідомленні потреби їхньої інституціоналізації в структурі НаУКМА задля забезпечення циклічності та довгостроковості. Процес передбачає нормативне окреслення посадових обов'язків, виділення фінансової підтримки тощо. Неунікненною є трансформація практик у відповідь на нові потреби і виклики часу, зокрема у процесі зміни поколінь студентства, яка згодом не матиме безпосереднього комунікативного досвіду взаємодії з померлими. Таким чином, постає потреба в збереженні не стільки зовнішньої форми, скільки змісту й сенсів. Крім того, довгостроковість практик пам'ятання залежить від психоемоційного стану агентів_ок їхньої реалізації. А з огляду на сенситивність теми, варто запобігати емоційному виснаженню й вигоранню (див. рис. 2.5).

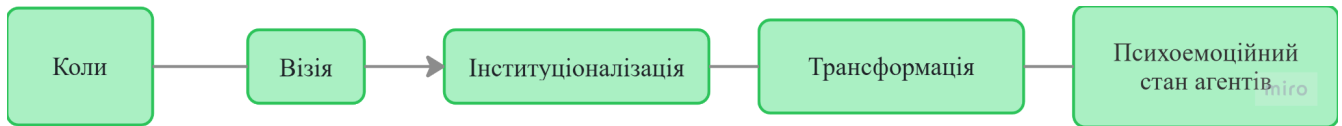

Рис. 2.5. Структура пам'ятання: візія

Практики пам'ятання розгортаються на перетині академічного та позаакадемічного просторів. Академічний простір може забезпечити інтерналізацію культури пам'яті, яку випускники ці можуть поширювати в нових соціальних середовищах (робота, родина, наступний навчальний заклад). Також він може бути майданчиком для підготовки фахівців та продукування наукового знання. Вихід у позаакадемічний простір передбачає участь спільноти у формуванні міського середовища пам'яті (зокрема в контексті Подолу) та здійснення низового громадського контролю (участь в акціях, демонстраціях тощо). Проте успішний вихід ініціатив за межі університету потребує попереднього узгодження підходів та правил співпраці в межах самої Академії (див. рис. 2.6).

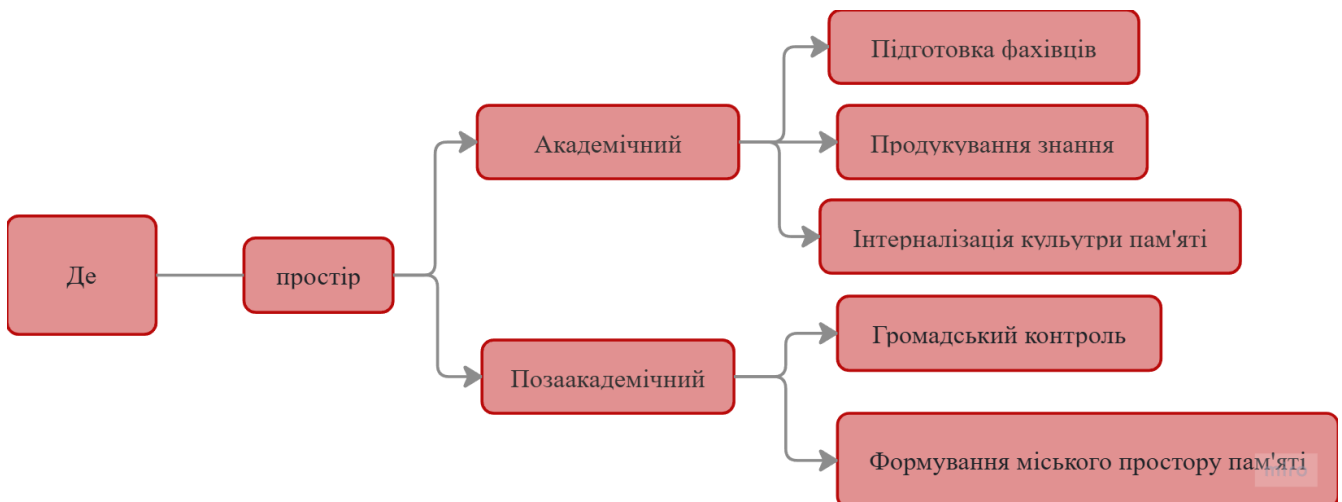

Рис. 2.6. Структура пам'ятання: (поза)академічний простір

ВИСНОВКИ

У межах цього дослідження практики пам'ятання полеглих могилянців у війні Росії проти України були розкриті як соціальна дія через аналіз підходів до її конструювання ключовими агентами: низовими ініціативами, родинами полеглих та внутрішньомогилянськими агентами. Крім того, була застосована експертна оптика задля розуміння загальних тенденції розвитку цілісного комеморативного простору спільноти НаУКМА.

У вимірі соціальних взаємодій фундаментальним є явища колективної пам'яті та її соціальних рамок. Фокус на конструюванні пам'яті зумовлює перехід до концепту «пам'ятання» як активної соціальної дії. Відповідно, ключовим підходом цієї роботи стало розмежування понять «пам'ять» (memory) та «пам'ятання» (remembrance). Якщо перше трактується як внутрішній когнітивний процес, то друге розглядається як цілеспрямована соціальна дія конкретних агентів. У цій роботі «пам'ятання» слугує парасольковим терміном, що об'єднує практики меморіалізації та комеморації.

Теоретична база дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході. Залучення нейробіологічної оптики дозволило прослідкувати механізм переходу від індивідуального до соціального рівня роботи пам'яті. Фундаментальною концепцією студій пам'яті є колективна пам'ять, яка стала основою для розвитку концепцій «місць пам'яті», їх роль в конструюванні ідентичності. Крім того поняття пам'яті в її соціальному вимірі пов'язана з концептом культурної травми (Джеффри Александер), оплакування та горювання (Джудіт Батлер), а також розвитку концепцій Яна та аляйда Ассман

Серед основних тенденцій у сфері пам'ятання в українському суспільстві варто виокремити відсутність єдиної інституційної стратегії. Цей розрив компенсується низовими ініціативами. Концептуальною рамкою коректного й

етичного увічнення досвіду війни стали розроблені Українським інститутом національної пам'яті «10 принципів меморіалізації війни».

В ході аналізу емпіричних даних було окреслено мережеву модель взаємодії агентів пам'яті в НаУКМА, в якій відсутнє директивне керівництво. Окресленою потребою для покращення взаємодії агентів_ок стала комунікаційна інфраструктура, яка має забезпечити партисипативність та залученість більшої кількості учасників_ць, як в ролі (спів)організаторів_ок, так і в якості аудиторії.

Взаємодія з родинами полеглих була визначена як ключовий, проте емоційно складний етап. Це сформувало запит на перехід від інтуїтивної до фахової комунікації, що потребує психологічної підготовки агентів_ок. Оскільки інституційна сталість ініціатив також залежить і від ресурсності організаторів_ок, потреба у психоемоційному розвантаженні та запобіганні вигоранню є одним з основних положень.

Згідно з отриманими даними, базовим принципом практик пам'ятання стає персоналізація, що дозволяє подолати статистичний фрейм та деінструменталізувати втрати. Однак запит на індивідуальне вшанування потребує узгодженості з принципом рівності, щоб уникнути конкуренції за видимість в полі пам'яті.

Одним із виокремлених підходів стала інтеграція меморіалізаційних та комеморативних елементів в практиках пам'ятання. Разом з тим, з огляду на плинність комунікативної пам'яті, стратегічним завданням стає переведення вшанування у площину творення культурної пам'яті. Таким чином, у процесах інституціоналізації варто фокусуватися не лише на передачі форм, але а й на збереженні їх сенсів. Це забезпечить простір для агентності наступних поколінь, дозволяючи їм розробляти власні способи пам'ятання. Інституціоналізація важлива й з огляду на вразливість низових ініціатив, через плинність студентського складу та потенційний брак часу у зв'язку з основною сферою зайнятості

Робота з практиками пам'ятання розгортається у двох вимірах: академічному та позаакадемічному. Внутрішній простір Академії є емоційно безпечним і зрозумілим для її спільноти. Тут пам'ятання може набувати унікальних форм: від продукування наукового знання до підготовки фахівців. Водночас перенесення ініціатив у зовнішній простір викликає побоювання в організаторів_ок через відсутність чітких концептуальних рамок.

Ця робота стала прикладом структуризації поля пам'ятання полеглих могилянців у російсько-українській війні. Виокремлення підходів до конструювання практик пам'ятання в межах НаУКМА за шістьма вимірами (хто, як, що, чому, де, коли), а також залучення експертного досвіду, може стати базою для розробки комплексного підходу до майбутньої політики пам'яті в університеті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Андерсон, Б. (2001). Уявлені спільноти: міркування щодо походження й поширення націоналізму (2-ге вид., пер. з англ. В. Морозов). Київ: Критика.
- Ассман, А. (2016). Простори Спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті (пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін). Київ: Ніка-Центр.
- Батлер, Д. (2016). Фрейми війни. Чий життя оплакують? Київ: Медуза.
- Вольфовська, Т. (2012). Дослідження історичної пам'яті: концептуальні засади. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: збірник наукових праць*, 13, 3–12.
http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/pppr_2012_13_3.pdf
- Гоначерно, А. (2024). Меморіалізація у контексті війни в Україні: історія, форми та роль сучасних технологій у збереженні колективної пам'яті (на прикладі Києва). *Київські збірники історії, мистецтва та побуту*, 1(5), 82-90.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/kdhaael_2024_1_10
- Грінченко, Г. (2012). Das kulturelle Gedächtnis в сучасних дослідженнях пам'яті. У А. Ассман, *Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті* (с. 9–17). Київ: Ніка-Центр.
- Дженова, Л. (2024). Пам'ятати. Наука про спогади і мистецтво забувати (пер. з англ. Ю. Максимейко). Київ: Книголав.
- Єлігулашвілі, М., Белінська Д. (2025a). Вшанування і пам'ять у сучасній Україні. Аналіз законодавства та місцевих практик. Зелена книга політики пам'яті.
https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2025/11/green_ua_web.pdf
- Єлігулашвілі, М., Белінська Д. (2025b). Від декларацій до практики. Політика пам'яті як засіб забезпечення справедливості під час війни. Біла книга

політики

пам'яті.

https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2025/11/white_ua_web.pdf

Семигіна, Т. (2025). Сприяючи змінам: дослідження в соціальній роботі. Таллінн:

Teadmus. https://www.researchgate.net/publication/387690845_Spriauci_zminam_doslidzenna_v_socialnij_roboti

Кісь, О. (2010). Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор. У Г. Грінченко та Н. Ханенко-Фрізен (Ред.), У пошуках власного голосу: усна історія як теорія, метод, джерело (с. 171-191). Харків: ПП «Торгсін Плюс».

Марценюк, Т., Осьмак, В., Івасик, В., Пашкіна, А., Олійник, В. (2021a). Політики та практики вшанування пам'яті загиблих військових у російсько-українській війні на Сході України. Скорочена версія дослідження з основними результатами.

https://drive.google.com/file/d/1E64pVHYBWZIHt6L7RMxKWHkI_Y9uLw9M/view

Марценюк, Т., Осьмак, В., Івасик, В., Пашкіна, А., Олійник, В. (2021b). Політики та практики вшанування пам'яті загиблих військових у російсько-українській війні на Сході України. Матеріали презентації дослідження,

інфографіка. <https://drive.google.com/file/d/12hogTUmm3umMJbFjzCrn5f8bo0jvhroQ/view>

Довгополова, О. (б. р.). Глосарій: Минуле/майбутнє/мистецтво.

<https://pastfutureart.org/glossary/>

Нора, П. (2014). Теперішнє. Нація. Пам'ять (пер. з фр. А. Рєпи). Київ: Кліо.

Український інститут національної пам'яті (б. р.). 10 принципів меморіалізації.

<https://uinp.gov.ua/memorializaciya/9-pryncypiv-memorializaciyi-yakoyu-mozhe-buty-pamyat-pro-viynu>

Український інститут національної пам'яті. (2024, 13 листопада). Опитані Інститутом військові підтримали 10 принципів меморіалізації російсько-української війни.

<https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/opytani-instytutom-viyskovy-pidtrymaly-10-pryncypiv-memorializaciyi-rosiysko-ukrayinskoyi-viyny>

Шваліна, Й. (2016). Мовчання говорить. Теперішнє залишається, тільки час минає. Зміцнювати мир, осмислювати минуле (пер. з нім. О. Плевако). Київ: Дух і Літера.

Alexander, J. (2004) Toward a Theory of Cultural Trauma. *Cultural Trauma and Collective Identity* (pp. 1-30), Berkeley: University of California Press.

Bogner, A., Menz, W. (2009). Introduction: Expert Interviews – An Introduction to a New Methodological Debate. In A. Bogner, B. Litting & W. Menz (Eds.), *Interviewing Experts* (pp. 1-17). United Kingdom: Palgrave Macmillan.

Bourke, J. (2004). 'Remembering' war. *Journal of Contemporary History*, 39(4), 473–485. <https://doi.org/10.1177/0022009404046750>

Bowen, G. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.

Butler, J. (2004). *Precarious Life. The Powers of Mourning and Violence*. London: Verso Books.

Carter, N., Bryant-Lukosius, D., Dicenso, A., Blythe, J., Neville, A. (2014). The Use of Triangulation in Qualitative Research. *Oncology Nursing Forum*, 41(5), 545-547. https://www.researchgate.net/publication/265093899_The_Use_of_Triangulation_in_Qualitative_Research

Dwyer, S., Buckle J. (2009). The Space Between: On Being an Insider-Outsider in Qualitative Research. *International Journal Of Qualitative Methods*, 8(1), 54-63.

Elmir, R., Schmied, V., Jackson, D., Wilkes, L. (2011) Interviewing people about potentially sensitive topics. *Nurse Researcher*, 19(1), 12-16.

- Halbwachs, M. (1980). *The Collective Memory* (translated from the French F. & V. Ditter). Harper & Row.
- Lopez, V., Whitehead, D. (2013). Sampling Data and Data Collection in Qualitative Research. *Nursing & Midwifery Research: Methods and Appraisal for Evidence-Based Practice*, 123–140.
- Merton, R. (1972). Insiders and Outsiders: A Chapter in the Sociology of Knowledge. *American Journal of Sociology*, 78(1), 9-47.
- Meuser, M., Nagel, U. (2009). The Expert Interview and Changes in Knowledge Production. In A. Bogner, B. Litting & W. Menz (Eds.), *Interviewing Experts* (pp. 17-43). United Kingdom: Palgrave Macmillan.
- Olick, J., Robbins, J. (1998). Social Memory Studies: From “Collective Memory” to the Historical Sociology of Mnemonic Practices. *Annual Review of Sociology*, 24, 105-140.
- Saito, H. (2010). From collective memory to commemoration. In J. R. Hall, L.Grindstaff, & M.-C. Lo (Eds.), *Handbook of cultural sociology* (pp. 629–638). Routledge.
- Stock, A., Gajsar, H., Güntürkün, O. (2016). The Neuroscience of Memory. In K. Galinsky (Eds.), *Memory in Ancient Rome and Early Christianity* (pp. 369-389). Oxford: University Press.
- Veteran Hub. (2024). Шлях коханої воїна. Результати 2024. <https://veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/shliah-kohanoi-voina.pdf>
- Wertsch, J., Roediger, H. (2008). Collective memory: Conceptual foundations and theoretical approaches. *Memory*, 16(3), 318-326.
- Winter, J., Sivan, E. (2000). Setting the framework. In J. Winter & E. Sivan (Eds.), *War and Remembrance in Twentieth Century* (pp. 6–39). Cambridge: Cambridge University Press.
- Winter, J. (2006). *Remembering War. The Great War Between Memory and History in the Twentieth Century*. Yale University Press: New Haven & London.

Winter, J. (2010). *Sites of Memory, Sites of Mourning. The Great War in European cultural history*. Cambridge: Cambridge University Press.

ДОДАТОК А. ІНФОРМОВАНІ ЗГОДИ

Інформована згода для експертних інтерв'ю

Добрий день!

Заповнення інформованої згоди є необхідною умовою для дотримання етики проведення досліджень.

Прошу ознайомитись з умовами дослідження:

Це інтерв'ю проходитиме в межах написання магістерської дипломної роботи Михайленко Марії Романівни, студентки 2 курсу спеціальності «Соціологія» НаУКМА. Дослідження на тему «Практики пам'ятання загиблих у війні Росії проти України могилянців» має на меті виокремити практики пам'ятання загиблих в російсько-українській війні, зокрема з'ясувати бачення практик пам'ятання ключовими агентами: представниками адміністрації, родинами загиблих, локальними колективними/індивідуальними ініціативами та зафіксувати експертне бачення.

Залучення зовнішніх експертів дозволить вийти за межі локального контексту та інтегрувати досвід НаУКМА у загальний дискурс українських практик пам'ятання.

Інтерв'ю проходитиме в форматі онлайн, на зручній для вас платформі (Teams, Zoom, Google Meet тощо) та триватиме близько 1-1,5 години.

Участь в інтерв'ю є добровільною. Ви можете відмовитись від участі в будь-який час без пояснення причини.

Аудіо- чи відео- запис не буде публічно оприлюднений. Зібрані дані будуть використані у вигляді цитат та фрагментів з розмови для опису та аналізу результатів дослідження.

Це інтерв'ю позиціонується як експертне, тож я б хотіла зберегти Ваші ім'я та посаду в тексті публікації (За наявності попередньої згоди. У разі бажання

збереження конфіденційності, цитати та фрагменти розмови будуть наведені без вказівки імені)

Отримана в ході інтерв'ю інформація буде використана з навчально-науковою метою: написання кваліфікаційної роботи, участі у конференціях, наукових публікаціях

Робота буде викладена на репозитарії НаУКМА ekmair
<https://ekmair.ukma.edu.ua/communities/5e153c58-b1cf-44bc-a6a1-78cabeaac3fd>

Питання

Ваші ПІБ

Дата заповнення анкети

Я ознайоmlена_ий з умовами дослідження

- ☐ Так
- ☐ Ні

Я даю згоду на участь в експертному інтерв'ю зі збереженням імені та посади у тексті публікації

- ☐ Так
- ☐ Ні, хочу зберегти конфіденційність (без згадки імені та посади в тексті публікації)

Якщо обрали збереження конфіденційності:

Опишіть Вашу сферу/діяльність, щоб у тексті дослідження зберегти конфіденційність, але підкреслити експертність

Я розумію, що моя участь є добровільною і я можу відмовитись в будь-який час без пояснення причини

- ☐ Так
- ☐ Ні

Я даю дозвіл на ведення аудіо- чи відеозапису

- ☐ Так, даю згоду лише на аудіо запис
- ☐ Так, даю згоду на аудіо- та відеозапис

о Ні, не даю згоду на аудіо- чи відеозапис

Я даю дозвіл на використання отриманої в ході інтерв'ю інформації у вигляді цитат та фрагментів з розмови для опису та аналізу результатів дослідження

о Так

о Ні

Я хочу, щоб мене оповістили, коли дослідження в рамках написання магістерської роботи буде опубліковане, шляхом надсилання посилання на роботу месенджером попередньої комунікації

о Так

о Ні

Текст, коли респондент_ка заповнить анкету:

Щиро дякую за ваш час та бажання поділитися власним досвідом! Якщо у вас виникнуть питання, ви можете звертатися до мене в месенджері, де ми попередньо комунікували або ж за електронною адресою mariia.mykhailenko27@gmail.com

Інформована згода учасника_ці фокус-групи (низові ініціативи НаУКМА)

Добрий день!

Заповнення інформованої згоди є необхідною умовою для дотримання етики проведення досліджень.

Прошу ознайомитись з умовами дослідження:

Це інтерв'ю проходитиме в межах написання магістерської дипломної роботи Михайленко Марії Романівни, студентки 2 курсу спеціальності «Соціологія» НаУКМА. Дослідження на тему «Практики пам'ятання загиблих у війні Росії проти України могилянців» має на меті виокремити практики пам'ятання загиблих в російсько-українській війні, зокрема з'ясувати бачення

практик пам'ятання ключовими агентами: представниками адміністрації, родинами загиблих, локальними колективними/індивідуальними ініціативами та зафіксувати експертне бачення.

Інтерв'ю проходитиме в форматі онлайн та триватиме близько 1-1,5 години.

Участь в інтерв'ю є добровільною. Ви можете відмовитись від участі в будь-який час без пояснення причини.

Аудіо- чи відео- запис не буде публічно оприлюднений. Зібрані дані будуть використані у вигляді цитат та фрагментів з розмови для опису та аналізу результатів дослідження.

Інтерв'ю є конфіденційним (цитати та фрагменти з розмов, що будуть використані для опису та аналізу результатів дослідження, будуть анонімізовані, ім'я в матеріалах не згадуватиметься)

Отримана в ході інтерв'ю інформація буде використана з навчально-науковою метою: написання кваліфікаційної роботи, участі у конференціях, наукових публікаціях

Робота буде викладена на репозитарії НаУКМА [ekmair https://ekmair.ukma.edu.ua/communities/5e153c58-b1cf-44bc-a6a1-78cabeaac3fd](https://ekmair.ukma.edu.ua/communities/5e153c58-b1cf-44bc-a6a1-78cabeaac3fd)

Питання

Ваші ПІБ

Дата заповнення анкети

Я ознайомлена_ий з умовами дослідження

- ☐ Так
- ☐ Ні

Я даю згоду на участь в фокус-груповому інтерв'ю на умовах конфіденційності (ваше справжнє ім'я ніде не згадуватиметься)

- ☐ Так
- ☐ Ні

Я розумію, що моя участь є добровільною і я можу відмовитись в будь-який час без пояснення причини

- ☐ Так
- ☐ Ні

Я даю дозвіл на ведення аудіо- чи відеозапису

- ☐ Так, даю згоду лише на аудіо запис
- ☐ Так, даю згоду на аудіо- та відеозапис
- ☐ Ні, не даю згоду на аудіо- чи відеозапис

Я даю дозвіл на використання отриманої в ході інтерв'ю інформації у вигляді цитат та фрагментів з розмови для опису та аналізу результатів дослідження

- ☐ Так
- ☐ Ні

Я хочу, щоб мене оповістили, коли дослідження в рамках написання магістерської роботи буде опубліковане, шляхом надсилання посилання на роботу месенджером попередньої комунікації

- ☐ Так
- ☐ Ні

Текст, коли респондент_ка заповнить анкету:

Щиро дякую за ваш час та бажання поділитися власним досвідом! Якщо у вас виникнуть питання, ви можете звертатися до мене в месенджері, де ми попередньо комунікували або ж за електронною адресою mariia.mykhailenko27@gmail.com

ДОДАТОК Б. ГАЙДИ ІНТЕРВ'Ю

Гайд для проведення експертних інтерв'ю

Вступне слово

Вітаю. Мене звати Марія. Я студентка магістерської програми соціологія в Києво-Могилянській Академії. Я маю академічне зацікавлення темою пам'ятання: у межах написання магістерської дипломної роботи досліджую практики пам'ятання. Крім академічного, я маю ще практичний інтерес. Адже я є дослідницею в команді студентського проєкту «Пам'ять академії»: ми збираємо історії життя загиблих могилянців та організуємо персоналізовані заходи пам'яті. Відповідно сьогодні я б хотіла почути Ваш експертний погляд та оцінку. Оскільки Ви вже заповнили інформовану згоду та ознайомились з умовами дослідження ми можемо переходити до питань.

Чи маєте запитання перед початком?

Знайомство

Можете, будь ласка, представитись та розказати про ваш досвід: у яких ролях чи через які ініціативи ви взаємодіяли з темою пам'яті

Блок 1: Концептуальна рамка: зміст пам'ятання

Мета: встановити концептуальне бачення щодо змістовного наповнення та соціальних функцій практик пам'ятання

- Хотілось би почати з базового питання: чому і для чого потрібні практики пам'ятання.
- Як би ви визначили головну мету цих практик: як для українського суспільства загалом (макрорівень), так конкретно в контексті локальних спільнот (мікрорівень).

Зміст пам'яті

- Говорячи про пам'ятання загиблих, на вашу думку, яким має бути змістовне та ціннісне наповнення цих практик? Що саме ми маємо пам'ятати і які повідомлення/ідеї/історії транслювати через ці практики?

Роль спільноти

- Яку роль відіграють практики пам'ятання всередині певної спільноти? А якщо ми говоримо про університетську спільноту?
- Якою ви бачите роль університету у формуванні культури пам'яті на загальнонаціональному рівні?

Блок 2. Агенти пам'яті та їх взаємодія

Мета: з'ясувати, хто виступає ініціаторами пам'ятання та як можлива їхня координація

Ініціатори

- З вашого досвіду, хто сьогодні виступає ініціатором, головним рушієм творення практик пам'ятання: офіційні інституції; родичі/близькі загиблих; ініціативні групи?
- Якщо говорити про ідеальну модель: хто, на вашу думку, має брати на себе лідерство в цих процесах?

Родини загиблих

- Якщо Ваш досвід був пов'язаний з комунікацією з родинами/близькими загиблих, які запити щодо пам'ятання Ви отримували від них?
- Чи їхнє бачення того, якими мають бути практики пам'ятання, зазвичай збігаються, чи запити різняться?

Координація

- Станом на зараз однією з рис практик пам'ятання в Україні є стихійність. Як Ви оцінюєте цю рису (добре/погано)? Чи потрібна координація?
- Говорячи про університетську спільноту: як можна забезпечити/налагодити зв'язок/координацію в межах університету, щоб різні ініціативні групи знали про діяльність одне одного, співпрацювали та не дублювали зусилля?

Блок 3. Формати практик та залучення до них

Мета: виявити різноманіття практик, як вони працюють наживо та механізми залучення

Формати

- Сьогодні практики пам'ятання охоплюють спектр від статичних просторових об'єктів (меморіальні дошки, мурали) до перформативних (спортивні турніри, стипендії, лекції). З вашого досвіду, як ці формати справляються зі своїми соціальними функціями? Чи можна сказати, що один з них краще виконує свою роль, чи вони просто закривають різні потреби спільноти?

Реалізація

- Наведіть приклади практик, які, на ваш погляд, найкраще реалізують свою місію (об'єднавчу, терапевтичну/проживання втрати, встановлення справедливості, превентивну/транслявання ідей)
- Завдяки чому ці практики виконують свої функції, а не стають формальністю?
- На яких форматах ви б радили сфокусуватися в університеті?

Залучення

- Чи потрібно залучати до практик пам'ятання людей, які не були безпосередньо знайомі із тими, кому ці практики присвячені? Чи навколо таких ініціатив мають гуртуватися лише ті, у кого є власний внутрішній запит
- Як стимулювати це залучення?

Блок 4. Етика, виклики, конфліктогенність

Мета: виявити етичні дилеми, ключові виклики та потенційні зони напруги

Рівність пам'яті

- Як, на вашу думку, на практиці можна забезпечити рівність пам'ятання? Через які формати чи рішення ми можемо уникнути ієрархізації пам'яті? (щоб одні історії не ставали головними або більш видимими за інші. Щоб не

було ранжування пам'ятання на головних та другорядних. Щоб не було матеріального та просторового розділення)

- На практиці рівень видимості в просторі пам'яті часто залежить від наявності ресурсу в оточення. Якщо друзі або родина мають ресурс залучатися, тоді практики пам'ятання активно втілюються. Однак якщо в родини та друзів немає можливості бути ініціаторами — якими шляхами можна вирішити цю ситуацію, щоб зберегти пам'ять про кожного?

Етичність

- Як зробити практики пам'ятання емоційно безпечними, щоб вони не мали травмуючого чи ретравматизуючого ефекту?
- Як знайти баланс між потребою пам'ятати та тим, що зіткнення з темою втрати морально важкий процес, і через це люди можуть підсвідомо уникати таких ініціатив?

Виклики

- Які ключові виклики ви бачите в реалізації практик пам'ятання
- Тема пам'яті досить сенситивна, в ній може виникати напруга. Які практики або підходи, на вашу думку, несуть ризик конфліктогенності
- Які підходи чи механізми взаємодії варто вибудувати від самого початку, щоб мінімізувати ризики та не допустити гострих криз?

Завершення розмови

Чи залишились якісь аспекти в контексті практик пам'ятання загалом або в університетському середовищі зокрема, про які ми не згадали або ви хотіли б проговорити детальніше ?

Я вам щиро вдячна за цю розмову, всі поради та досвід яким ви поділились. Вони дуже важливі та необхідні для розбудови культури пам'яті в нашій Академії.

Гайд для проведення фокус-групового інтерв'ю 1 (низові ініціативи НаУКМА)

Вступне слово

Добрий день! Я вдячна кожному і кожній, що ви знайшли можливість доєднатись сьогодні до розмови, яка присвячена практикам пам'ятання в НаУКМА. Хочу, щоб ця зустріч стала не просто частиною дослідження, а простором для обміну досвідом, рефлексіями та допомогла сформуванню змістовного бачення практик пам'ятання в Академії. Ваш досвід унікальний, буду рада почути кожного та кожену. Оскільки з умовами дослідження ви попередньо ознайомились в інформованій згоді, можемо перейти до основної частини.

Чи маєте запитання перед початком?

Чи можемо ми почати запис? Нагадую, що він не буде публічно оприлюднений, а необхідний аби не втратити важливу інформацію з нашої розмови

Знайомство

- Можете, будь ласка, представитись та розказати про ваш досвід: у яких ролях, і яких ініціативах ви взаємодіяли з темою пам'яті

Блок 1: Досвід ініціатив пам'ятання

Мета: з'ясувати мотивацію/відчуття потреби в організації практик пам'ятання

- Розкажіть, будь ласка, про ваші ініціативи/проекти: з чого все починалось (що було поштовхом, можливо спирались на приклад)

Блок 2: Концептуальна рамка: зміст пам'ятання

Мета: встановити концептуальне бачення щодо змістовного наповнення та соціальних функцій практик пам'ятання

- Чому і для чого потрібні практики пам'ятання.

Блок 3. Взаємодія агентів пам'ятання

Мета: з'ясувати форми взаємодії агентів пам'ятання та як можлива їхня координація

Координація

- Чи відчуваєте ви потребу в зв'язку та координації в межах університету між різними ініціативами пам'ятання та з адміністрацією, щоб знати про діяльність одне одного, співпрацювати та не дублювати зусилля?
 - Які можуть бути інструменти/механізми забезпечення координації

Блок 4. Етика, виклики, конфліктогенність

Мета: виявити етичні дилеми, ключові виклики та потенційні зони напруги

Виклики

- Якими були ключові виклики в реалізації практик пам'ятання: матеріальні, емоційні (вигорання), фізичні, комунікаційні, залучення аудиторії, тощо

Блок 5. Візія практик пам'ятання

Мета: виявити яким є бачення кінцевої точки Б в роботі з практиками пам'ятання

- Як можна забезпечити тяглість в часі практик пам'ятання з якими Ви працюєте? Хто і як має перехопити цю ініціативу: в організації заходів, в збереженні знань про тих, на чию честь названі простори та стипендії?

Завершення розмови

- Чи залишились якісь аспекти в контексті практик пам'ятання загалом або в університетському середовищі зокрема, про які ми не згадали або ви хотіли б проговорити детальніше

Я вам щиро вдячна за цю розмову, всі поради та досвід яким ви поділились. Вони дуже важливі та необхідні для розбудови культури пам'яті в нашій Академії.

Гайд для проведення фокус-групового інтерв'ю 2 (робоча група з розробки політик пам'яті в НаУКМА)

Вступне слово

Добрий день! Я вдячна кожному і кожній, що ви знайшли можливість доєднатись сьогодні до розмови, яка присвячена практикам пам'ятання

в НаУКМА. Хочу, щоб ця зустріч стала не просто частиною дослідження, а простором для обміну досвідом, рефлексіями та допомогла сформувати змістовне бачення практик пам'ятання в Академії.

Хочу озвучити умови дослідження. Прошу уважно прослухати і в разі виникнення запитань поставити їх:

- Ваша участь є добровільною, Ви можете відмовитись від участі в будь-який момент без пояснення причини
- Аудіо- чи відео- запис не буде публічно оприлюднений. Зібрані дані будуть використані у вигляді цитат та фрагментів з розмови для опису та аналізу результатів дослідження
- Інтерв'ю є конфіденційним (цитати та фрагменти з розмов, що будуть використані для опису та аналізу результатів дослідження, будуть анонімізовані, ім'я в матеріалах не згадуватиметься)
- Отримана в ході інтерв'ю інформація буде використана з навчально-науковою метою: написання кваліфікаційної роботи, участі у конференціях, наукових публікаціях

Якщо готові говорити, можете піднімати руку через функцію реакцій. І також, якщо маєте доповнення чи коментарі, можете писати їх у чат. Чи маєте запитання перед початком?

Чи можемо ми почати запис ? Нагадую, що він не буде публічно оприлюднений, а необхідний аби не втратити важливу інформацію з нашої розмови

Знайомство

- Можете, будь ласка, коротко розказати про Вашу роль в Академії і Ваш досвід в темі пам'яті: у яких ролях в яких ініціативах Ви мали досвід роботи з пам'яттю

Блок 1: Концептуальна рамка: зміст пам'ятання

Мета: встановити концептуальне бачення щодо змістовного наповнення та соціальних функцій практик пам'ятання

- Яку роль відіграють практики пам'ятання всередині спільноти Академії? В чому полягає потреба наявності практик пам'ятання в нашому академічному просторі?

Блок 2. Наявні запити

Мета: з'ясувати яким є запит спільноти (родичів, студентства)

Родичі

- Якщо Ваша робота була пов'язана з комунікацією з близькими загиблих або Ви отримували запити від них, розкажіть, будь ласка, в чому полягали такі запити. Як близькі бачать практик пам'ятання в НаУКМА

Студентство

- Чи отримували Ви запити від студентства в необхідності підтримки їхній ініціатив пам'ятання? В чому полягав запит? Якої підтримки потребують наявні ініціативи?

Блок 3. Формати пам'ятання

Мета: виявити якими бачать практики пам'ятання: комеморація, мемореалізація

Формати практик

- Якими мають бути практики пам'ятання в Академії, щоб вони враховували нашу специфіку. Починаючи від того, що Могилянка перш за все освітня інституція, і закінчуючи цінностями на яких ми ґрунтуємось. На чому Ви вважаєте ми маємо зосередитись, адже сьогодні практики пам'ятання охоплюють спектр від статичних просторових об'єктів (меморіальні дошки, мурали) до перформативних (спортивні турніри, стипендії, лекції)

- Як можна забезпечити тяглість в часі практик пам'ятання? Хто і як має вести ініціативи, опікуватись наявними практиками: організація заходів, збереження знань про тих, на чию честь названі простори та стипендії?

Блок 4. Етика, виклики, конфліктогенність

Мета: виявити етичні дилеми, ключові виклики та потенційні зони напруги

Виклики

- Якими Ви бачите ключові виклики в реалізації практик пам'ятання: матеріальні, емоційні (вигорання), фізичні, комунікаційні, залучення аудиторії, забезпечення рівності пам'яті (щоб одні історії не ставали головними або більш видимими) тощо

Завершення розмови

- Чи залишились якісь аспекти в контексті практик пам'ятання загалом або в університетському середовищі зокрема, про які ми не згадали або ви хотіли б проговорити детальніше

Я вам щиро вдячна за цю розмову, всі поради та досвід яким ви поділились. Вони дуже важливі та необхідні для розбудови культури пам'яті в нашій Академії.

ДОДАТОК В. ТАБЛИЦЯ РЕСПОНДЕНТІВ_ОК

Експертні інтерв'ю				
ПІБ		Експертний профіль	Код	Експертне поле
Карпенко	Алла	Veterans Policy Officer, експертка в сфері ветеранських справ	Експертка 1	професійне
Грабар	Марія	Засновниця БО «Благодійний фонд імені Іллі Грабара», ініціаторка акції «Стіл пам'яті»	Експертка 2	практичне
Осіпчук	Світлана	Дослідниця, директорка Музею воєнного дитинства в Україні	Експертка 3	дослідницьке/ професійне
Мартинюк	Софія	Завідувачка сектору з питань меморіалізації відділу культури, національностей та релігій Ірпінської міської ради	Експертка 4	професійне
Склокіна	Ірина	Історикиня, кандидатка історичних наук, дослідниця в Центрі міської історії у Львові	Експертка 5	дослідницьке
Некипіла	Наталя	Авторка медіа проєкту «Меморіалізація війни», проєктна менеджерка ГО «Вшануй», співорганізаторка проєкту «Поміж нас»	Експертка 6	практичне

Фокус-група 1 (низові ініціативи пам'ятання в НаУКМА)	Фокус-група 2 (робоча група з розробки політики пам'яті в НаУКМА)	Глибинні інтерв'ю з родичами та близькими полеглих могилянців
Код респондент_ки		
ФГ1Р1	ФГ2Р1	Р1
ФГ1Р2	ФГ2Р2*	Р2
ФГ1Р3	ФГ2Р3	Р3
ФГ1Р4	ФГ2Р4	Р4
ФГ1Р5	ФГ2Р5*	Р5
	ФГ2Р6	Р6

* вибуття окремих респондентів_ок у процесі комунікації з незалежних від них обставин

ДОДАТОК Г. ПРИКЛАД ТРАНСКРИБУВАННЯ ІНТЕРВ'Ю

**Транскрипт був вилучений на етапі розміщення на репозитарії з міркувань
приватності**